

**The effect of the relationship between the state
and society on modernization;
Comparison of Iran and Afghanistan during the era of
Reza Shah and Amanullah Khan**

Javad Jamali*

Vahid Sinaee**

Abstract

At the beginning of the 20th century, Iran and Afghanistan started the process of modernization. But despite the civilizational-historical similarities, the modernization achievements of the two countries were different from each other. Now the question is why despite the efforts to advance the process of modernization, these two countries faced a different situation in the modernization process and results? For answering to this question, The theoretical framework of this article was formed by critically combining the theories of "State in society" (limited state) by Joel Migdal and "developmental state" by Leftwich which is taken, "the relationship between the state and society" from Migdal's theory and "the main role of the state in the process of modernization" from Leftwich's theory. its data was collected and analyzed in a documentary-library form. Based on achievements of this reserch, In Iran, the cooperation of social forces that supported modernization, and the adoption of a successful "survival strategy and survival politics" by the government seems to have restrained social forces that were against modernization. In Afghanistan, however, the

* Ph.D. Candidate in Political Science, Department of Political Science, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran (Corresponding Author), jvjamal@yahoo.com

** Associate professor in political science, Department of Political Science, Faculty of Law and Political Science, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran, sinaee@um.ac.ir

Date received: 29/01/2024 Date of acceptance: 21/05/2025

lack of social forces supporting modernization and the government's inability to apply a successful survival strategy and politics, caused the failure of modernization process.

Keywords: modernization, state, society, Iran, Afghanistan, Migdal.

Introduction

At the beginning of the 20th century, Iran and Afghanistan simultaneously started the process of modernization. But despite the civilizational-historical similarities (such as the common language, religion, cultural traditions, monarchy political systems and political culture), the development achievements of the two countries were different from each other. In Iran, during Reza Shah Pahlavi's era, state-nation building, modernization of judicial system, creation of communication and industrial infrastructures, administrative-financial modernization, formation of a modern army, and educational and cultural modernization, were carried out in such a way that the face of Iran was completely changed at the end of his 16 - years rule. In Afghanistan, Amanullah Khan (1919 to 1929) started modernization plans in important sections, including state building, drafting the constitution, organizing monetary-financial structures, establishing some industries and workshops, and creating new infrastructures such as schools, media and army. These plans, however, failed and stopped after a decade. Now the question is why, despite the efforts to advance the process of modernization, these two countries faced a different situation in the modernization process and results? Why did Iran achieve levels of modernization during the Pahlavi era, but Amanullah's government failed and collapsed? In Iran, the cooperation of social forces that supported modernization, and the adoption of a successful "survival strategy and survival politics" by the government seems to have restrained social forces that were against modernization. In Afghanistan, however, the lack of social forces supporting modernization and the government's inability to apply a successful survival strategy and politics, caused the failure of modernization process.

Materials & Methods

This research is based on the historical sociology method. Using comparative-historical sociology, this research tries to analyze the socio-historical contexts affecting the modernization process in Iran and Afghanistan, by examining the nature and relationship between the government and society. To compare countries, there are two methods: the method of "difference" (examining similar systems, and selecting their points of difference as the cause of a phenomenon), and the method of "agreement"

(examining different systems, and choosing one or more common factors in them as the cause of a phenomenon). In this research, the difference method has been used to compare two countries. The societies of Iran and Afghanistan have been considered to have relatively similar nature and structures, except for the "type of relationship between the government and society"; This difference has been the reason for the success of modernization in Iran and its failure in Afghanistan. According to the historical nature of this research, its data has been collected using documents and books, and in general using library resources. These data have been analyzed using a documentary method, and with a critical attitude.

Discussion & Result

To realize modernization, three key elements play a fundamental role: the state, society (social forces and social classes), and the nature or type of relationship between the state and society. In a state-oriented view, Adrian Leftwich using the "developmental state" concept, considers development in a country to be a function of that country's politics, and emphasizes that economic development has a deeply political nature. According to him, the developmental state has the components of a relative independence from social forces, determined and developmental elites, bureaucratic power, and weak civil society. With a one-sided view of the government's role in the development process, Leftwich considers the civil society as a disturbing and passive element, and emphasizes its weakening. It seems that this part of Leftwich's conceptual structure has some kind of theoretical and experimental deficiency. In the approach of "two-way state-society relations", Joel Migdal in the theory of "state in society" (limited state theory) believes that state and social forces are always in competition, cooperation or conflict with each other. Sometimes one side overcomes or compromises, and sometimes they balance each other's power. This view requires changing the focus of analysis from the state as an independent bureaucratic organization (structural view), to a "process-oriented" view of state in society. This theory is operationalized with the help of social control components, survival strategy and survival policy. Accepting the impact of politics on development and the importance of the centrality of the developmental state, we focus here on the role of social forces supporting modernization and forces allied with the state in this process — Contrary to Leftwich, who emphasizes the weakness of civil society as one of the conditions of development.

Conclusion

Based on the results of this comparative study, it can be said that the will, desire and power of the developmental state alone (in a way that ignores or does not care about the cooperation or opposition of social forces) does not necessarily lead to the success of modernization and development process. In other words, from the perspective of the state-society relations, while the existence of a developmental state as well as the restraint of anti-developmental social forces is a "necessary condition" for advancing development programs, the existence of developmental social forces and their agreement and collaboration with the government is a "sufficient condition" for the realization of development.

Bibliography

- Abrahamian, Yervand, (2004), *Iran between two revolutions: an introduction to the political sociology of contemporary Iran*, translated by: Ahmad Golmohammadi, Mohammad Ebrahim Fattahi, 9th edition, Tehran: Nay.[in persian]
- Abbasi, Ebrahim, (2004), *Pahlavi government and economic development*, Tehran: Islamic Revolution Documentation Center. [in persian]
- Alphenston, Mount Stewart, (1997), *Afghans; Place, culture and race*, translated by: Mohammad Assef Fikrat, Mashhad: Astan Quds Razavi. [in persian]
- Arefi, Mohammad Akram, (2014), *political development in Afghanistan; Obstacles and challenges*, Kabul: Center for Strategic Studies of the Ministry of Foreign Affairs of Afghanistan. [in persian]
- Banani, Amin, 1961, *The modernization of Iran 1921- 41*, Stanford university press.
- Baisarat Manesh, Hamid, (1997), *Clerics and the regime of Reza Shah* (a review of the political-cultural performance of clerics in the years 1926 to 1941), Tehran: Oruj. [in persian]
- Barfield, Thomas Jefferson, (2017), *Cultural and political history of Afghanistan*, translated by: Abdullah Mohammadi, Tehran: Erfan. [in persian]
- Bile, James Alban, (2008), *Politics in Iran; Groups, classes and modernization*, translated by: Ali Morshidizad, Tehran: Akhatran. [in persian]
- Cronin, Stephanie (Eds.), (2007), *The Making of Modern Iran: State and Society Under Riza Shah, 1921-1941*, New york: Routledge.
- Emadi, Hafizullah, (2010), *Dynamics of Political Development in Afghanistan: The British, Russian, and American Invasions*, Palgrave Macmillan.
- Emadi, Hafizullah, (2002), *Politics of development and women in Afghanistan*, The Royal Book Company.
- Farhang, Mir Mohammad Sediq, (1995), *Afghanistan in the last 5 centuries*, Qom: Wafa'i, volume 2. [in persian]

161 Abstract

- Farmanfarmaian, Khodadad, (2003), *Development in Iran (1941 - 1978)*; Memoirs of Khodad Farmanfarmaian, Abdul Majid Majidi and Manouchehr Gudarzi, second edition, Tehran: Game now. [in persian]
- Falahzadeh, Seyyed Hossein, (2011), *Reza Khan and the Development of Iran*, Tehran: Islamic Culture and Thought Research Institute Publishing Organization. [in persian]
- Foran, John, (1998), *fragile resistance: History of Iran's Social Developments*, translated by: Ahmad Tadayon, Tehran: Rasa Cultural Services Institute. [in persian]
- Ghaninejad, Musa, (1998), *Modernism and Development in Contemporary Iran*, Tehran: Markaz. [in persian]
- Ghods, M. Reza, (1991), Government and society in Iran, 1926–34, *Middle Eastern Studies*, 27:2, 219-230.
- Ghobar, Mir Gholam Mohammad, (2011), *Afghanistan on the path of history*, Tehran: Erfan. Volume 2. [in persian]
- Gregorian, Vartan, (2009) , *The emergence of modern Afghanistan*, translated by: Ali Alami Kermani, Tehran: Erfan.
- Habibi, Habib al-Rahman, (2014), "Afghanistan and Iran in the field of modernization with a comparative study of the two countries during the period of Amanullah Khan and Reza Shah (1919-1941)", Master's thesis, Department of History , Faculty of Literature and Human Sciences, Isfahan University. [in persian]
- Haji Jafari, Mohammad Reza and Majid Musali, (2017), "Rereading the development approach of the ruler of the country during the first Pahlavi period", Second International Congress of Humanities, Tehran: Center for Empowerment of Cultural and Social Skills of Society. [in persian]
- Hazare, Kazem, (2009), "A comparative study of the modernization process in Iran and Afghanistan from the beginning to 1979 with an emphasis on the position of scholars", Master's thesis, Department of History, Faculty of Theology and Islamic Studies, Jamia Al-Mustafa Al-Alamiya University. [in persian]
- Holliday, Frid, (1979), *Dictatorship and Development of Capitalism in Iran*, translated by Fazullah Nikaein, Tehran: Amir Kabir. [in persian]
- Johnson, C. (1982), *MITland the Japanese Miracle*, Stanford: Stanford University press.
- Katouzian, Mohammad Ali (Homayoun), (1995), *Iran's political economy from constitutionalism to the end of the Pahlavi dynasty*, translated by: Mohammad Reza Nafisi and Kambiz Azizi, fifth edition, Tehran: Nashr-e-markaz. [in persian]
- Leftwich, Adrian, (2006), *Developmental states: "About the importance of politics in development"*, translated by Javad Afsharkohan, Mashhad: Marandiz. [in persian]
- Mansour, Abdul Hafeez, (2013), *Obstacles to political development in Afghanistan*, Kabul: Saeed. [in persian]
- McDaniel, Tim, (2009), *Autocracy, Modernization and Revolution in Russia and Iran*, translated by Parviz Dalirpour, Tehran: Sabzan. [in persian]

- Moore, Barrington, (2003), *The Social Roots of Dictatorship and Development*, translated by Yusuf Naraghi, Tehran: Farzan Rooz. [in persian]
- Migdal, Joel, (2016), *state in society*, translated by: Mohammad Taghi Delfrooz, Tehran: Kavir. [in persian]
- Migdal, Joel S., 1988, *Strong Societies and Weak States: State-Society Relations and State Capabilities in the Third World*, Princeton, Princeton university press.
- Mujadadi, Abdul Haq, (2008), *Haqit al-Tawarikh; From Amir Kabir to Rahbar Kabir*, translated by: Abu Massoud Farooqi, Kabul: Meyvand. [in persian]
- Navid, Sanzel, (2009), *Afghanistan under Amaniyah*, translated by Mohammad Naeem Mujaddi, Herat: Ahrari. [in persian]
- Qolfi, Mohammad Vahid, (2000), *Parliament and modernization in Iran*, Tehran: Nay. [in persian]
- Raja, M. Waseem, 2011, *Modernization, Regression and Resistance: Amir Amanullah Khan's Afghanistan*, LAP LAMBERT Academic Publishing.
- Rahmani Yazdari, Ali, (2007), *the causes of Afghanistan's backwardness and the Solutions*, Qom: Mirath-e- mandegar. [in persian]
- Rasouli, Yassin, (2006), *Answer of the Sunnah to Secularism in Afghanistan*, Tehran: Erfan. [in persian]
- Rodgar Kia, Iraj, (2014), *Iran from the third coup d'Esfand 1920 to the fall of Reza Shah*, Tehran: Danesh pardis. [in persian]
- Sardarabadi, Khalilullah, (1999), *obstacles to the realization of political development during the reign of Reza Shah (1925 - 1941)*, Tehran: Islamic Revolution Documentation Center. [in persian]
- Samii Esfahani, Alireza, (2008), "Strong society, weak government; Sociological explanation of state-society relations in Qajar-era Iran", *Policy*, Volume 38, Number 3, Pages 117-143. [in persian]
- Siasi, Ali Akbar, (2014), *A Political Life: Memoirs of Dr. Ali Akbar Siasi*, Tehran: sales. [in persian]
- Stewart, Rieh Tali, (2006), *sparks of fire in Afghanistan*, translated by: Yar Mohammad Kohsar Kabuli, Kabul: Shoaib Matba. [in persian]
- Sudagar, Mohammadreza, (1990), *the growth of capitalist relations in Iran; Expansion phase: 1963-78*, Tehran: Sholea Andisheh. [in persian]
- Sinaee, Vahid, (2017), *Absolute government, military and politics in Iran, from 1920 to 1978*, Mashhad: Ferdowsi University. [in persian]
- Taraki, Sameuddin, (1957), *The Economic Development of Afghanistan Since 1932*, Illinois: University of Illinois at Urbana-Champaign.
- Trani, Jean-François, (2011), *Development Efforts in Afghanistan: Is There a Will and a Way? : the Case of Disability and Vulnerability*, L'Harmattan
- Toloui, Mahmoud, (2009), *from Tezar to Shah; Biography and memoirs of Lieutenant General Amanullah Jahanbani*, Tehran: Elm. [in persian]
- Walwalji, Asadullah, (2012), *History of governance, administration and elections in Afghanistan*, Kabul: Bina. [in persian]

تأثیر رابطه دولت و جامعه بر نوسازی؛

مقایسه ایران و افغانستان در دوران رضاشاه و امان الله خان

جواد جمالی*

وحید سینائی**

چکیده

ایران و افغانستان در اوایل قرن بیستم، برنامه نوسازی را آغاز کردند. اما با وجود گذشته مشترک و مشابهت‌ها، روند و نتایج متفاوتی را تجربه کردند. پرسش اصلی، درباره علل موفقیت نسبی ایران و شکست افغانستان در دستیابی به سطوحی از نوسازی در دوره یادشده است. برای پاسخ، چارچوب نظری این مقاله با تلفیق انتقادی نظریه‌های «دولت در جامعه» (دولت محدود) جوئل میگدال و «دولت توسعه‌گرا» لفت‌ویچ شکل گرفته که در آن، «نوع رابطه دولت و جامعه» از نظریه میگدال و «محوریت دولت در روند نوسازی» از نظریه لفت‌ویچ، اخذ شده و داده‌های پژوهش، با توجه به ماهیت تاریخی مباحث، با نظر داشت جامعه‌شناسی تاریخی و با استفاده از اسناد، کتب، مدارک و در مجموع منابع کتابخانه‌ای گردآوری و با نگرشی انتقادی تحلیل شده است. طبق یافته‌های این پژوهش: در ایران، دولت با جلب همکاری نیروهای اجتماعی حامی نوسازی، با ارائه «استراتژی بقا و سیاست بقای» کارآمد، نیروهای اجتماعی مخالف نوسازی را مهار و موانع اجتماعی نوسازی را برطرف کرد، اما در افغانستان فقدان نیروهای اجتماعی حامی نوسازی و ناتوانی در اتخاذ استراتژی بقا و سیاست بقای کارآمد، باعث شد دولت این کشور نتواند مخالفت اجتماع تارمانند و قوی را مهار کند و در نتیجه نوسازی با ناکامی روبرو شد.

کلیدواژه‌ها: نوسازی، دولت، جامعه، ایران، افغانستان، میگدال.

* دانشجوی دکتری علوم سیاسی (گرایش مسائل ایران)، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران (نویسنده مسئول)، jvjamal@yahoo.com

** دانشیار گروه علوم سیاسی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه فردوسی مشهد، sinace@um.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۱/۰۹، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۳/۰۱

۱. مقدمه

ایران و افغانستان همزمان در اوایل قرن بیستم تلاش برای نوسازی و تغییر را شروع کردند. با وجود گذشته مشترک که ناشی از زیست همزمان چندین قرنی در قالب یک کلیت جغرافیایی-سیاسی بوده است و در نتیجه مشابهت‌های تمدنی-تاریخی مانند زبان مشترک، دین، سنن فرهنگی، نظام‌های سیاسی پادشاهی و فرهنگ سیاسی، دستاورد دو کشور در زمینه نوسازی با یکدیگر متفاوت است. گرچه بخشی از این تفاوت، در تمایزات ساختاری دو کشور از جمله ژئوپلیتیک خشن و واگرا و ماهیت دولت‌گریز رفتار ایلی-قبیله‌ای در افغانستان و فقدان مؤلفه‌هایی با این شدت در ایران ریشه دارد اما بخش مهمی از علل و عوامل این وضعیت، را می‌توان در ماهیت تحولات نوسازی دو کشور جستجو کرد. در هر دو کشور اقدامات عینی و مادی نوسازی از ابتدای قرن بیستم میلادی آغاز و پایه‌های نوسازی دو کشور در این دوران بنیان گذارده شد. موفقیت یا شکست تلاش‌ها در این دوره، بر مقاطع بعدی روند نوسازی و توسعه در دو کشور بسیار تأثیرگذار بود. با توجه به این که وضعیت عمومی این دو کشور در مقطع مورد نظر، محصول و نتیجه چندین قرن حیات سیاسی مشترک در ذیل نظام‌های پادشاهی یکسان بوده و مهمترین مؤلفه‌های فرهنگی و رفتاری در این ادوار شکل گرفته، می‌توان این دو کشور را با اتکا به بسترهای تاریخی، اجتماعی و سیاسی در زمینه روند نوسازی، مقایسه کرد.

در دوره رضاشاه در ایران، تغییر محسوسی در وضعیت اجتماعی و اقتصادی بوجود آمد. دولت-ملت‌سازی، نوسازی نظام قضایی، ایجاد زیرساخت‌های ارتباطی و صنعتی، نوسازی اداری-مالی، تشکیل ارتش مدرن و نوسازی آموزشی و فرهنگی به گونه‌ای انجام شد که چهره ایران در پایان ۱۶ سال حاکمیت رضاشاه کاملاً دگرگون شد. در افغانستان نیز امان‌الله خان از ۱۲۹۸ ش. (۱۹۱۹ م) تا ۱۳۰۸ ش. (۱۹۲۹ م)، نوسازی را در ابعاد مهم دولت‌سازی، تدوین قانون اساسی، ساماندهی ساختارهای پولی-مالی، تأسیس برخی صنایع و کارگاه‌ها با سرمایه دولت و ایجاد زیرساخت‌های جدید مانند مدارس، رسانه و ارتش آغاز کرد. اما این برنامه‌ها و اقدامات پس از یک دهه با ناکامی مواجه و متوقف شد.

با توجه به نتایج متفاوت نوسازی در دوران رضاشاه و امان‌الله خان، طرح این سوال اهمیت می‌یابد که چرا با وجود تلاش برای پیشبرد روند نوسازی، دو کشور با وضعیت ناهمانندی در فرایند و نتایج نوسازی مواجه شدند؟ چرا ایران به سطوحی از نوسازی دست یافت اما دولت امان‌الله شکست خورد و سقوط کرد؟ در پاسخ اولیه به این سوال، به نظر می‌رسد در ایران،

تأثیر رابطه دولت و جامعه بر نوسازی؛ ... (جواد جمالی و وحید سینائی) ۱۶۵

همراهی و همکاری نیروهای اجتماعی حامی نوسازی و اتخاذ «استراتژی بقا و سیاست بقای» موفق از سوی دولت، به مهار نیروهای اجتماعی مخالف نوسازی منجر شد، اما در افغانستان فقدان نیروهای اجتماعی حامی نوسازی و ناتوانی دولت در بکارگیری استراتژی و سیاست بقای موفق باعث ناکامی و شکست نوسازی شد.

تحقیق حاضر به لحاظ ماهیت و هدف، پژوهشی بنیادین است. داده‌های این پژوهش، با توجه به ماهیت تاریخی بخشی از مباحث، با استفاده از اسناد، کتب، مدارک و در مجموع منابع کتابخانه‌ای گردآوری شده است. این داده‌ها همچنین با استفاده از شیوه اسنادی و با نگرشی انتقادی تجزیه و تحلیل شده‌اند. در این مقاله، تلاش شده با مطالعه و بررسی اسناد مربوطه، به کشف زوایای جدیدی از این موضوع تاریخی نائل شویم.

۲. پیشینه و ادبیات پژوهش

درباره نوسازی در ایران و افغانستان پژوهش‌های توصیفی نسبتاً قابل توجهی صورت گرفته که (رحمانی‌بزدری، ۱۳۸۶)، (Emadi, 2010)، (Taraki, 1957)، (Emadi, 2002)، (ترانی، ۲۰۱۱)، (فلاح‌زاده، ۱۳۹۰)، (سردارآبادی، ۱۳۷۸)، (حاجی جعفری، ۱۳۹۶)، (حبیبی، ۱۳۹۳)، (هزاره، ۱۳۸۸)، (غنی‌نژاد، ۱۳۷۷)، (فرمانمائی، ۱۳۸۲) از این جمله هستند. اما این آثار فقط یکی از دو کشور را شامل شده‌اند و بدون بررسی نقش و اهمیت دولت یا نیروهای اجتماعی در امر نوسازی، صرفاً با نگاهی توصیفی به بررسی نوسازی در عهد رضاشاه یا امان‌الله خان پرداخته‌اند. افزون بر آن‌ها، پژوهش‌هایی هم هستند که از یکی از دو منظر «دولت‌محور» یا «جامعه‌محور» نوسازی در این دوره را بررسی کرده‌اند.

در «رویکرد دولت‌محور» که بیشتر پژوهش‌های مربوط به نوسازی عصر پهلوی در قالب آن صورت گرفته، بر نقش دولت تأکید شده است. کاتوزیان (۱۳۷۴) با توسل به نظریه «استبداد شرقی» معتقد است در تاریخ ایران دولت نه تنها نماینده هیچ طبقه‌ای نبوده بلکه فوق جامعه و «استثمارگر کل بود» و چون هیچ‌گاه قوانین ثابت تنظیم نشد، پیشبرد توسعه که نیازمند ثبات است، عقیم ماند. «جان فوران» (۱۳۷۷) توسعه در دوره پهلوی را یک «توسعه وابسته» می‌داند که ارتش قدرتمند، دیوان‌سالاری، تجددخواهی و درآمد نفت آن را تضمین کرد. «سوداگر» (۱۳۶۹) به بررسی نقش دوگانه دولت در توسعه اقتصادی می‌پردازد. وی از یک طرف رشد روابط سرمایه‌داری و از طرف دیگر ظهور سرمایه‌داری وابسته و نقش دولت در این روند را بررسی می‌کند. «مک دانیل» (۱۳۸۸) نقش خودکامگی دولت و روند اثرگذاری مثبت و منفی آن

را در نوسازی ایران و روسیه مقایسه کرده است. پژوهش‌های دیگری (عباسی، ۱۳۸۳) و (Ghods, 1991) نیز به ترتیب عواملی مانند «ناکارآمدی دولت در عرصه ساختاری» و «سطحی بودن نوسازی به سبب ویژگی‌های ذاتی حکومت» را عامل ناکامی نوسازی و توسعه پهلوی معرفی کرده‌اند. از همین منظر، کرونین (۲۰۰۷) و هالیدی (۱۳۵۸) به ترتیب با بررسی تبدیل شدن رضاشاه از پادشاهی مطلقه به یک حاکم خودسر، به تشریح روند تغییر و توسعه از منظر گسترش سرمایه‌داری، در دوره پهلوی اول پرداخته‌اند. برخی مقالات (نجف‌زاده، ۱۳۹۲) نیز ضمن بررسی دولت و ساخت اجتماعی، مدعی‌اند رضاشاه نتوانست به منازعه همیشگی دولت و جامعه در ایران پایان دهد و جامعه را برای تغییرات با خود همراه کند. لذا جامعه زیر نفوذ سروران اجتماعی باقی ماند. این مقاله، تمایزی بین نیروهای اجتماعی حامی یا مخالف نوسازی قائل نشده است.

در رابطه با افغانستان عارفی (۱۳۹۳) با توصیف اصلاحات نافرجام «امان‌الله خان»، رابطه انواع دولت‌ها در افغانستان را با توسعه نیافتگی بررسی می‌کند اما به تأثیر ضعف دولت‌ها و قدرت نیروهای اجتماعی مخالف توسعه بر ناکامی نوسازی نمی‌پردازد.

در نقطه مقابل، در «رویکرد جامعه‌محور» بر نقش نیروهای اجتماعی در موفقیت یا ناکامی نوسازی تأکید بیشتری شده است؛ آبراهامیان (۱۳۸۳) گرچه نقش دولت در روند توسعه را مهم می‌داند اما بر نقش فعال نیروهای اجتماعی در شکل‌دهی به سیاست توسعه تأکید دارد. وی در رابطه با دوره رضاشاه بیشتر به تقابل دولت و نیروهای اجتماعی می‌پردازد. جیمز بیل (۱۳۸۷) نیز از منظر اجتماعی به بررسی کارکرد گروه‌ها و طبقات دوره پهلوی از جمله طبقه جدید روشنفکران حرفه‌ای - دیوانسالار، براندازان و تکنوکرات‌ها، در روند نوسازی پرداخته است.

منصور (۱۳۹۲) قرائت ناقص و نادرست دینی را مانع عمده توسعه سیاسی در افغانستان دانسته و بنیادگرایی جدید اسلامی که دارای ویژگی‌هایی مانند جدایی حوزه وحی و عقل، مخلوق بودن قرآن و اصلاح‌طلبی است را راهکار رفع موانع توسعه معرفی می‌کند. وی تنها بر افکار و عقاید تأکید داشته و نقش نیروهای اجتماعی و سیاسی را نادیده می‌انگارد. گریگوریان (۱۳۸۸) تکامل دولت مدرن افغانستان را در ذیل موضوعات قومیت، قبیله‌گرایی، ملی‌گرایی، اسلام و مدرنیزاسیون بررسی کرده است. این کتاب با رویکرد تک‌بعدی به تشریح ابعاد جامعه‌شناختی تحولات افغانستان پرداخته است. «راجا» (۲۰۱۱) که معتقد است امان‌الله خان برای تغییر افغانستان از «کشور قرون وسطایی و عمدتاً قبیله‌ای» به یک کشور مدرن، با

تأثیر رابطه دولت و جامعه بر نوسازی؛ ... (جواد جمالی و وحید سینائی) ۱۶۷

نیروهای سستی جامعه افغانستان درگیر شد، علل سیاسی و اجتماعی این درگیری را تبیین نمی‌کند.

در دو رویکرد یاد شده، با نگاهی تک‌بعدی و یک‌سویه به نوسازی پرداخته شده است. در مقاله حاضر تلاش شده نقش رابطه دولت و جامعه به عنوان رابطه‌ای «تعاملی/دیالکتیکی» (دولت-جامعه محور) در نوسازی بررسی شود. در مقاله حاضر، افزون بر تمرکز بر «رابطه تعاملی» دولت-جامعه برای تبیین موفقیت نوسازی، با تلفیق نظریات میگدال و لفت‌ویچ بر ضرورت حضور نیروی اجتماعی حامی و حامل نوسازی در کنار مهار نیروهای اجتماعی مخالف نوسازی به عنوان شروط لازم تحقق و پیشبرد نوسازی تأکید می‌شود.

۳. چارچوب نظری

نوسازی و توسعه دو مفهوم درهم تنیده است که تمایز مطلق آن را مشکل می‌سازد. «نوسازی» (Modernization) به یک تعبیر، به معنای خروج تدریجی از فرهنگ و ارزش‌های مربوط به جامعه سستی است که جوامع برای نوسازی باید از این مرحله سستی خارج شوند. «توسعه» (Development) اقتصادی و اجتماعی به عنوان یک «روند» و «کلیتی یکپارچه» به معنای تغییرات بنیادین در ساختارهای نهادی و اجتماعی است. توسعه مانند هر پدیده اجتماعی دیگر در بستر جامعه و سیاست، موفق می‌شود یا شکست می‌خورد. از این رو، در تحقق نوسازی در هر کشور سه عنصر کلیدی یعنی دولت، جامعه (نیروها و طبقات اجتماعی) و «ماهیت یا نوع رابطه بین دولت و جامعه»، نقش اساسی ایفا می‌کنند. از این منظر، تبیین نقش دولت و نیروهای اجتماعی در روند نوسازی در یک کشور، نیازمند توجه به «رویکرد تعاملی دولت و جامعه» است.

رویکرد «دولت‌محور»، در تحلیل روند نوسازی و توسعه به عنصر دولت در کشورهای مختلف تکیه دارد. پس از جنگ جهانی دوم در بررسی‌های «چالمرز جانسون» به نقش سیاست و دولت در توسعه توجه شد. وی اصطلاح «دولت توسعه‌گرا» را از دل تجربه‌های موفق توسعه ژاپن و شرق آسیا بعد از جنگ جهانی دوم، وارد ادبیات توسعه کرد. به باور «جانسون» در جریان رشد اقتصادی پایدار کره جنوبی و تایوان به مدت چند دهه، نقش سیاست و دولت مبتنی بر برنامه‌ریزی عقلانی، به عنوان یک تشابه اساسی این کشورها بسیار برجسته بود. این دولت‌ها از یک طرف بخش خصوصی را به رسمیت شناختند و با آن رابطه‌ای نزدیک داشتند و از طرف دیگر در بازار دخالت جدی داشتند (Johnson, 1982). بعدها «لفت‌ویچ» (۱۳۸۵) نیز با

کاربست مفهوم «دولت توسعه‌گرا» (Developmental State)، توسعه در یک کشور را تابعی از سیاست آن کشور دانست و تأکید کرد توسعه اقتصادی ماهیتی عمیقاً سیاسی دارد. از این منظر، فقط یک «دولت با ساختار مناسب» است که می‌تواند مجموعه‌ای از عواملان اقتصادی را برای حرکت در مسیر توسعه هدایت و مجبور کند.

به نظر لفت‌ویچ دولت توسعه‌گرا دارای مولفه‌هایی مانند استقلال نسبی از نیروهای اجتماعی (آزادی عمل نسبی دولت در برابر درخواست گروه‌های همسود)، نخبگان مصمم و توسعه‌گرا (نخبگان فن‌سالار، ملی‌گرا و نظامی نسبتاً مصون از فساد و دارای پیوند استراتژیک با طبقه سرمایه‌دار)، قدرت بوروکراتیک (بوروکراسی قدرتمند و مراکز عالی فرماندهی اقتصادی) و جامعه مدنی ضعیف است. به باور او، ضعف جامعه مدنی^۱ (نیروهای اجتماعی) یک شرط اساسی پیدایش و تثبیت دولت‌های توسعه‌گرا بوده و در همه دولت‌های توسعه‌گرا، جامعه مدنی تضعیف، تحقیر یا مهار شدن توسط دولت را تجربه کرده‌اند (لفت‌ویچ، ۱۳۸۵: ۲۵۸).

لفت‌ویچ با نگاهی یک‌سویه به نقش دولت در روند نوسازی و توسعه، جامعه مدنی را همانند یک عنصر مزاحم و منفعل به حاشیه می‌راند و بر تضعیف آن تأکید دارد. به نظر می‌رسد، این بخش از سازه مفهومی لفت‌ویچ دچار نوعی نارسایی نظری و تجربی است. زیرا افزون بر دولت توسعه‌گرا، نیروهای اجتماعی توسعه‌گرا نیز به عنوان بخشی از جامعه مدنی در پیوند و همکاری با هم، فرایند نوسازی و توسعه را پیش می‌برند و دولت به شیوه‌های مختلف از جمله حمایت، تقویت، اعطای پاداش و... از آن‌ها یارگیری می‌کند. همکاری نیروهای اجتماعی متحد دولت در سیاست‌های نوسازی، می‌تواند به موفقیت دولت در پیشبرد آن بسیار کمک کند. لذا مؤلفه «نیروهای اجتماعی توسعه‌گرا و متحد دولت در روند نوسازی» باید مورد توجه قرار گیرد.

در رویکرد «جامعه‌محور» نقش نیروهای اجتماعی بیش از دولت در تحلیل روند نوسازی اهمیت می‌یابد. در این رویکرد، «دولت» عنصری مهم برای پیشبرد نوسازی است اما بر نقش نیروهای اجتماعی بیشتر تأکید می‌شود. «برینگتون مور» که به ریشه‌های اجتماعی نوسازی توجه دارد، نوسازی را محصول تعامل و تقابل سه طبقه اصلی یعنی اشراف، تجار و دهقانان می‌داند (برای آگاهی بیشتر بنگرید به: مور، ۱۳۸۲). به نظر او عامل اصلی نوسازی، فرایند تجاری شدن کشاورزی است. وی این فرایند را موجب انباشت سرمایه و انتقال آن از بخش سنتی (کشاورزی) به بخش جدید (صنعت) می‌داند. این رویکرد نیز با نگاهی یک‌سویه، بر نقش

تأثیر رابطه دولت و جامعه بر نوسازی؛ ... (جواد جمالی و وحید سینائی) ۱۶۹

طبقات و نیروهای اجتماعی در روند نوسازی تأکید کرده و به کنشگری و سهم دولت در اجرا یا نظارت نوسازی اهمیت محدودی می‌دهد.

در مقابل دو رویکرد یکسویۀ مذکور، رویکرد «رابطۀ دوسویۀ (تعامل) دولت و جامعه» مطرح می‌شود که در نظرات «جونل میگدال» برجسته شده و همزمان به نقش دولت و نیروهای اجتماعی در توسعه توجه دارد. بر این اساس، علاوه بر این که برای موفقیت نوسازی، همکاری نیروهای اجتماعی همسو با دولت و مهار نیروهای اجتماعی مخالف نوسازی توسط دولت قدرتمند نیاز است، با اقتباس از نظریۀ «دولت توسعه‌گرا» لفت‌ویچ، به محوریت و هدایت‌دهی یک دولت توسعه‌گرای قدرتمند، نیز نیاز است.

در نظر میگدال، جامعه ترکیبی از سازمان‌های اجتماعی است که هر یک، به طور مستقل از آزادی عمل بالایی برای کنترل اجتماعی برخوردارند. بر این اساس، محیط اجتماعی به‌گونه‌ای است که بسیاری از ساختارها بر سر چگونگی سازماندهی، تعیین قواعد الزام‌آور رفتار اجتماعی و اداره حیات اجتماعی با یکدیگر در حال منازعه‌اند. در این شرایط، دولت‌ها با موانع جدی برای اعمال سلطه و تغییر روبه‌رو می‌شوند (میگدال، ۱۳۹۵: ۷۲). طبق دیدگاه میگدال، دولت‌ها و جوامع دو هویت مجزا نیستند، بلکه بر یکدیگر تأثیر متقابل می‌گذارند. میگدال در نظریه «دولت در جامعه» (State in society) (۱۳۹۵) (نظریه دولت محدود Limited state) بر خلاف رویکرد دولت‌محور که مبتنی بر بازی «جمع جبری صفر» میان دولت و جامعه است، معتقد است دولت و نیروهای اجتماعی با قرار گرفتن بر روی یک پیوستار منعطف، دائم با یکدیگر در رقابت، همکاری یا منازعه به سر می‌برند. گاه یک طرف غلبه می‌یابد یا سازش می‌کند و در مواردی نیز قدرت یکدیگر را متوازن می‌سازند. در این وضعیت، دولت موقعیتی شناور و سیال دارد که قدرت یا ضعف آن نه یک خصیصه ذاتی و مستقل بلکه کاملاً وابسته به قدرت رقبای دولت یعنی نیروهای اجتماعی است. در اینجا، دولت به مثابه کنشگر و بازیگری «درون جامعه» است و نه «در برابر جامعه» و نه «کاملاً مستقل از آن». به عبارت دیگر، این نگاه، مستلزم تغییر تمرکز تحلیل از دولت به عنوان یک سازمان بوروکراتیک مستقل (نگاه ساختاری) به دیدگاهی «فرآیندگرا» از دولت در جامعه است.

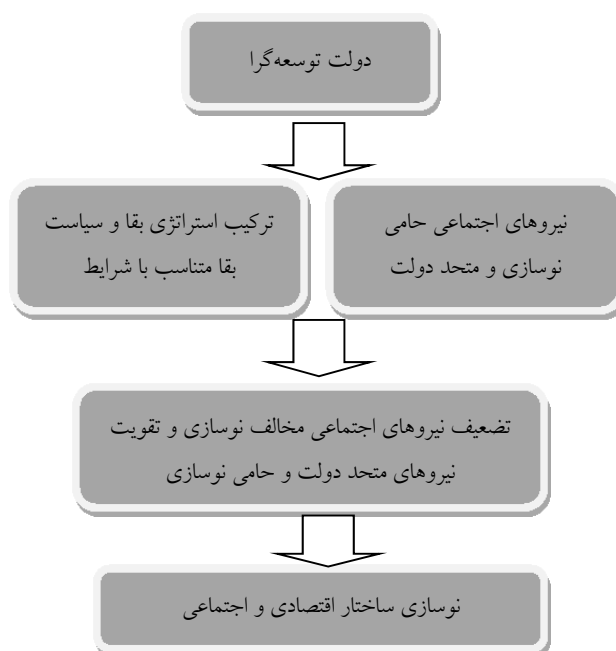
نظریه «دولت در جامعه» میگدال به کمک مولفه‌های کنترل اجتماعی، استراتژی بقا و سیاست بقا عملیاتی می‌شود. «کنترل اجتماعی»؛ توانایی واقعی برای ایجاد قواعد الزام‌آور رفتاری برای مردم در جامعه است. کنترل اجتماعی یعنی توانایی اختصاص منابع برای اهداف خاص و هدایت و تنظیم رفتار روزمره مردم. در کشورهای جهان سوم، دولت به خاطر کنترل

اجتماعی غیرمتمرکز توسط رهبران محلی (وجود جامعه شبکه‌ای)، نمی‌تواند به کنترل کامل خود در جامعه پردازد (Migdal, 1988: 216-225). «استراتژی بقا» که در واقع همان الگوی فکر و عمل است، شامل نظام معانی، پیکربندی نمادین (اسطوره‌های ایدئولوژی، اعتقادات و...) و همچنین پاداش‌ها و مجازات‌هایی است که از سوی سازمان‌های مختلف اجتماعی از جمله دولت برای اعمال کنترل و تعیین قواعد رفتار مردم ارائه می‌شود. دولت برای هدایت رفتار افراد جامعه، باید بتواند استراتژی بقای کارآمدتر و جذاب‌تری ارائه کند (سمیعی اصفهانی، ۱۳۸۷). «سیاست بقا»، در مواردی که دولت در اعمال استراتژی بقا ناموفق است، بروز می‌کند و اغلب شامل مبارزه برای بقا از طریق سازش و مصالحه نخبگان سیاسی و شکل‌گیری رویکرد اقتدارگرایانه، سرکوب و خشونت دولت نسبت به نیروهای اجتماعی است. اعمال سیاست بقا توسط یک دولت لزوماً ناشی از ضعف آن نیست بلکه عمدتاً به علت گستردگی، پیچیدگی و جدیت زورآزمایی دولت با نیروهای اجتماعی است. مثلاً حتی در دولت‌های قوی نیز اگر در ساختار اجتماعی، قدرتمندان محلی پرنفوذ حضور داشته باشند، رهبران دولت برای تحکیم سلطه سیاسی و اعمال تغییر و تحول اجتماعی، درگیر سیاست بقا (به معنای مبارزه برای حفظ کنترل و نفوذ اجتماعی در رقابت با نیروهای اجتماعی مخالف دولت) می‌شوند. نکته مهم هنگام ارزیابی از یک دولت به عنوان دولت قوی یا ضعیف این است که بینیم چه کسی قواعد رفتاری را وضع می‌کند و آیا دولت این توانایی را دارد که مردم را به پیروی از قواعد و قوانین خود وادار نماید؟ در اغلب کشورهای در حال توسعه دولت‌ها چنین توانمندی ندارند. میگردانند استدلالت می‌کند که این دولت‌ها به این دلیل ضعیفند که پاره‌های پراکنده جامعه همچنان قوی مانده و در سطوح مختلف با اقدامات دولت مخالفت می‌کنند (Migdal, 1988: 22). طبق نظریه میگردان، توانایی دولت‌ها برای اجرای سیاست نوسازی به «ساختار جامعه» مربوط می‌شود. برخی جوامع، جامعه تارمانند (شبکه‌ای) (Weblike Society) هستند که در آن، شبکه الیگارش‌ها و نخبگان محلی سنتی از جمله رؤسای سازمان‌ها، زمین‌داران، کارفرمایان، رؤسای قبایل، دهقانان ثروتمند، زعمای و رجال قدرتمند به وسیله سازمان‌های اجتماعی‌شان (Migdal, 1988: 33) در برابر سلطه و «تغییر» (نوسازی) مقاومت نشان می‌دهند. خصلت شبکه‌ای این جوامع سبب می‌شود تا روابط پیچیده‌ای از قدرت بین این سازمان‌ها با دولت و با یکدیگر شکل بگیرد (Migdal, 1988: 39).

در این مقاله، با توجه به اطلاق نسبیِ محوریت «دولت توسعه‌گرا» و اذعان به اثرپذیری نوسازی از سیاست، برخلاف نظریهٔ لفت‌ویچ که بر ضعف جامعهٔ مدنی به عنوان یکی از شروط

تأثیر رابطه دولت و جامعه بر نوسازی؛ ... (جواد جمالی و وحید سینائی) ۱۷۱

نوسازی تأکید دارد، به نقش نیروهای اجتماعی حامی نوسازی و متحد دولت در این روند توجه می‌شود. همچنین نوع رابطه نیروهای اجتماعی مخالف نوسازی و دولت، با بهره‌گیری از نظریه «دولت محدود» می‌گدال تبیین می‌شود که در آن، دولت‌های نوگرا با بکارگیری کارآمد یا ناکارآمد استراتژی و سیاست بقا متناسب با شرایط محیط اجتماعی و ساختار سیاسی، مخالفان نوسازی را مهار یا در برابر آن‌ها شکست می‌خورند. بر این اساس، سازه مفهومی جدیدی شکل می‌گیرد که در شکل ۱ آمده است.

شکل ۱. سازه مفهومی رابطه دولت و جامعه (نیروهای اجتماعی) در روند تحقق نوسازی

۴. دولت رضاشاه، نیروهای اجتماعی و نوسازی

ماهیت رابطه دولت رضاشاه و نیروهای اجتماعی، به صورتی که شرح آن در ادامه می‌آید، ترکیبی از همکاری، رقابت و منازعه بود. اقدامات دولت که از حمایت نیروهای همسو و متحد برخوردار بود، با مخالفت جدی علمای مذهبی، رهبران ایلات، ملاکان و بازاریان مواجه شد. در این وضعیت، بخشی از نیروهای اجتماعی از جمله روشنفکران، طبقه متوسط جدید و نخبگان ابزاری در مقام حامی و کارگزار توسعه ظاهر شدند و در مواردی روند نوسازی با مخالفت

نیروهای اجتماعی مواجه شد اما متوقف نشد. دولت رضاشاه توانست با ارائه استراتژی بقا و سیاست بقای کارآمد، مخالفت‌ها را مهار و مدیریت کند.

۱.۴ نیروهای اجتماعی متحد دولت در روند نوسازی

در دوره ۱۶ ساله حاکمیت پهلوی اول، تغییر محسوسی در وضعیت اجتماعی و اقتصادی ایران بوجود آمد. شمار کارخانه‌های صنعتی مدرن بدون احتساب تأسیسات نفتی، هفده برابر افزایش یافت. به گونه‌ای که در سال ۱۳۲۰، شمار کارخانه‌های مدرن به ۳۴۶ و شمار کارگران به بیش از پنجاه هزار نفر رسید (آبراهامیان، ۱۳۸۳: ۱۸۲). از دوره رضاشاه نقش دولت در اقتصاد ایران به مثابه مهمترین کارگزار توسعه آغاز شد و الگوی رایج و غالب زمانه یعنی نوسازی آمرانه و از بالا در دستور کار قرار گرفت. دولت رضاشاه برخی از مهمترین ویژگی‌های یک دولت نوگرا را دارا بود. رضاشاه نماینده رسمی هیچ یک از طبقات اجتماعی نبود. صنعتی‌شدن با محوریت سرمایه‌گذاری دولتی و انحصار تجارت خارجی، از شکل‌گیری طبقه سرمایه‌دار مستقل جلوگیری می‌کرد. با اجرای قانون ثبت املاک، موقعیت اقتصادی ملاکان تثبیت شد اما با اجرای قانون جدید تقسیمات کشوری، گسترش حضور ارتش و بوروکراسی مدرن در سراسر کشور و لغو القاب اشرافی و امثال آن، از قدرت سیاسی کاسته و به استقلال نسبی دولت افزوده شد (سینایی، ۱۳۹۶: ۱۳۴). گروهی از نخبگان توسعه‌گرا شامل مشاوران و نظریه‌پردازان نوسازی مانند داور و فروغی در پیرامون شاه حضور داشتند که در واقع گروه «مغزافزار» (Brain Trust) دولت محسوب می‌شدند (Banani, 1961: 71). بسیاری از دانش‌آموختگان خارج از کشور به عنوان نخبگان تکنوکرات وارد بدنه اجرایی دولت شدند. آن‌ها معتقد بودند دولت می‌تواند و باید آگاهانه به سوی اهداف اقتصادی قدم بردارد. بدین معنا که «مقامات اقتصادی با دخالت در مکانیزم بازار، مملکت را خیلی سریع‌تر پیش ببرند» (فرمانفرمائی، ۱۳۸۲: ۱۹۱). البته بخشی از توانمندی اداری تشکیلات دولت بیش از آن که ناشی از استقلال و ابتکار عمل نخبگان و مدیران باشد، نتیجه سلسله‌مراتب اداری سخت‌گیرانه و کنترل‌شده بود. از این منظر، دولت پهلوی بیش از آن که یک ساختار اداری کیفی و شایسته‌سالار بنا کند، از طریق گسترش این ساختار دیوانسالار به نقاط مختلف، بر قدرت و نفوذ خود می‌افزود.

در این فرایند، نیروهای اجتماعی حامی نوسازی شامل روشنفکران، نخبگان و طبقه متوسط جدید به عنوان متحد دولت، آن را یاری می‌رساندند. روشنفکران عصر رضاشاه را باید از جمله بنیانگذاران گفتمان نوسازی و توسعه در ایران دانست. این روشنفکران شامل آموزگاران،

تأثیر رابطه دولت و جامعه بر نوسازی؛ ... (جواد جمالی و وحید سینائی) ۱۷۳

دانشجویان، پزشکان، حقوقدان‌ها، هنرمندان، نویسندگان، ناشران و برخی از کارمندان بودند (فوران، ۱۳۷۷: ۳۵۹). نخستین گروه از روشنفکران که اغلب تحصیل کرده اروپا و خواهان آزادی، دموکراسی و نوسازی اقتصادی و اجتماعی در ایران بودند، تشکلی به نام «جمعیت ایران جوان» در فروردین ۱۳۰۰ ایجاد کردند و به زودی جزو حامیان نوسازی قرار گرفتند (سیاسی، ۱۳۹۳). تعدادی از روشنفکران نیز در یک «شورای مشورتی» برای حمایت از نوسازی عضو شدند و گام‌هایی در جهت تجدید برداشتند. روشنفکران عضو «انجمن دانشکده ادبیات»^۲ دانشگاه تهران نیز با گردآوری حقایق مربوط به عظمت تمدن ایرانی که پشتوانه فکری و تاریخی مهمی برای گام‌های جدید محسوب می‌شد، نهضتی از معرفی آثار فاخر ایران را آغاز کردند.

بیشتر این روشنفکران، الهام‌بخش، مشوق و متحد دولت بودند. تعدادی از آن‌ها در تشکلی به نام «مجمع اقتصاد» که در ۱۳۰۲ در تهران تأسیس شد، گرد آمدند و در پی ایجاد انقلاب صنعتی و کشاورزی با ابزارآلات جدید در ایران بودند. نخبگان متحد دولت که در احزاب «تجدد»، «انجمن ایران جوان» و «حزب ایران نو» گرد آمده بودند، به دولت بسیار امید داشتند و شاه نیز به آن‌ها وعده داده بود که افکار آن‌ها را عملی خواهد کرد (کاتوزیان، ۱۳۸۲).

در دولت پهلوی، برخی نخبگان سیاستمدار نیز نقش تعیین کننده در آغاز و پیشبرد توسعه ایفا کردند. در واقع، دولت رضاشاه در تعقیب نوسازی، نماینده یک موج فکری و سیاسی بود. حامیان مذکور، در ابعاد مختلف نوسازی فرهنگ و آموزش، اقتصاد و صنعت، ارتش مدرن، نظام قضایی و ساختار مذهبی دوره پهلوی، نقش ایفا کردند. در حوزه نوسازی فرهنگی، بخش مهمی از حمایت روشنفکران از نوسازی فرهنگی با راه‌اندازی نشریات، روزنامه‌ها، کتاب‌ها و مقاله‌هایی بود که نو شدن جامعه ایرانی را تشویق و تبلیغ می‌کردند. نشریاتی مانند ایرانشهر، آینده، نامه فرنگستان، حبل‌المتین، ناهید، شفق سرخ، عالم نسوان، پیمان، ترقی ایران، عصر آزادی و... در داخل و خارج ایران به تریبون حمایت کامل از نوسازی تبدیل شدند. روشنفکران در راستای حمایت فکری از نوسازی، علاوه بر انتشار ترجمه‌ها و مکتوبات، در سخنرانی‌ها، جلسات مجلس و کابینه نیز حمایت همه‌جانبه و عملی نشان دادند. فشار نخبگان متحد دولت و روشنفکران خارج از دولت، موجب تصویب طرح‌ها و قوانین مربوط به آموزش نوین و اعزام دانشجو به خارج شد. برای تأسیس نظام آموزشی جدید، مدارس و دانشگاه‌ها که زنان نیز در آن‌ها تحصیل می‌کردند، ایجاد شد. عبدالحسین تیمورتاش، علی اصغر حکمت، عیسی صدیق و سیدمحمد تدین نقش به‌سزایی در آن‌ها داشتند. در حوزه اقتصادی افراد برجسته‌ای

مانند محمدعلی فروغی، حسن تقی‌زاده، محمود بدر، رضاقلی امیرخسروی و عباسقلی گلشائیان جزو نخبگان حامی توسعه بودند. افزون بر روشنفکران، طبقه متوسط جدید نیز نقش کارگزار و پیشران توسعه را ایفا می‌کرد. «بنانی»، طبقه متوسط جدید را در این دوره این‌گونه توصیف می‌کند:

یک طبقه کوچک، اقلیت فعال و دائماً در حال رشد اما نامتجانس بود که از تمام اقشار و طبقات جامعه در آن حضور داشتند. خیلی از جوانان طبقه بالا، تعداد زیادی از فرزندان علما و یا جوانانی که خودشان قبلاً طلبه بوده‌اند، فرزندان مقامات پایین‌رتبه و حتی تعدادی از فرزندان دهقانان شامل این طبقه بودند. ما باید شواهد واقعی پویایی و گسترش نوسازی و غربی‌سازی در ایران در این مقطع را در این طبقه جستجو کنیم (Banani, 1961: 29).

طبقه متوسط شهری، مهمترین متحد دولت در روند نوسازی بود. این طبقه از دو طریق با نوسازی همراهی کرد. نخست؛ ایفای نقش به عنوان عامل انتقال نظام ارزشی و هنجارهای غربی به ایران و دوم؛ دنباله‌روی از سیاست‌های دولت پهلوی در امر نوسازی که عمدتاً از سوی کارکنان دولت و نظامیان صورت می‌گرفت.

نوسازی آموزشی و تحول نظام تعلیم و تربیت که مورد حمایت روشنفکران، نخبگان و طبقه متوسط بویژه کارکنان دولتی و نظامیان بود، در شهرها حمایت دوچندانی را کسب کرد. زیرا فرزندان این اقشار و طبقات بیش از هر کسی از آن منتفع شدند. اعزام دانشجویان به خارج از کشور یکی از برنامه‌های تحول‌ساز در حوزه آموزش بود. در سال ۱۳۰۷ مجلس، قانونی به تصویب رساند که سالانه یکصد نفر از دانش‌آموزان برتر دبیرستانی برای تحصیلات دانشگاهی به اروپا و آمریکا می‌رفتند. این افراد وقتی برگشتند بیش از ۶۰۰ نفر بودند (بیل، ۱۳۸۷: ۹۶). بعدها این افراد و خانواده‌هایشان هسته اصلی طبقه متوسط جدید رو به گسترش را تشکیل دادند. اصولاً این طبقه در روند نوسازی نقش پایگاه اجتماعی دولت نوگرا را ایفا کرد. اعضای این طبقه، کارگزاران اصلی «دولت‌سازی» و نوسازی دوره پهلوی بودند. طیف گسترده‌ای از طبقه متوسط جدید شامل بوروکرات‌های جدید و تجار زمین‌دار بودند که با ورود به نهادهای سیاسی مانند مجلس، در روند قانون‌گذاری نقش مهمی در تصویب قوانین نوسازی ایفا کردند. از مجلس ششم (۱۳۰۵ش.) به بعد، اکثریت مطلق پارلمان از حامیان نوسازی بودند. در دوره‌های پنجم تا هشتم مجلس، نمایندگان طبقه متوسط دیوان‌سالار به نفع نوسازی بر مصوبات مجلس تأثیر می‌گذاشتند (قلفی، ۱۳۷۹: ۱۲۲).

تأثیر رابطه دولت و جامعه بر نوسازی؛ ... (جواد جمالی و وحید سینائی) ۱۷۵

سیاست‌های توسعه صنعتی با محوریت دولت، به شکل‌گیری و قدرت‌یابی بورژوازی دولتی، نخبگان دیوان‌سالار، بورژوازی صنعتی (نیروی واسط بین بازار ایران و شرکت‌های خارجی)، سرمایه‌داران بوروکرات (قشر فوقانی کارمندان لشکری و کشوری) و مدیران عالی‌رتبه انجامید. گسترش صنایع و کارخانجات، کارگران صنعتی را نیز افزایش داد. از آنجا که منافع این گروه با ادامه توسعه صنعتی گره خورده بود، آن‌ها نیز به یکی از پیشران‌های اصلی نوسازی تبدیل شدند.

نوسازی اقتصادی نیازمند اصلاحات قضایی بود. در این حوزه، علی‌اکبر داور اصلاحات تدریجی اما مؤثری انجام داد و مجلس نیز با تصویب طرح‌ها و لوایح به این روند کمک کرد، بعد از این نوسازی طیف وسیعی از تحصیل‌کردگان داخل و خارج در رشته حقوق به ویژه دانش‌آموختگان جوان و حتی برخی روحانیون (در دیوان عالی) جذب نظام قضایی جدید شدند و در پیشبرد نوسازی به دولت یاری رساندند.

۲.۴ استراتژی و سیاست بقا برای مقابله با نیروهای اجتماعی مخالف نوسازی

در دوره رضاشاه در مقابل نیروهای اجتماعی نوگرای متحد دولت، به تعبیر میگردال «سروران اجتماعی» قدرتمندی از جمله علما، قبایل، بازاریان و ملاکان نیز بودند که مقابل دولت ایستادند. دولت رضاشاه ابتدا یک «استراتژی بقا» برای بسیج نیروهای اجتماعی و حمایت از نوسازی ارائه کرد. در این زمینه می‌توان به ایدئولوژی «ناسیونالیسم نوساز» اشاره کرد. ناسیونالیسم نوساز شامل تلاش برای ایجاد هویت ملی جدید و ارائه یک ایدئولوژی واحد بود که جایگزین علایق دینی، مذهبی و قومی - قبیله‌ای می‌شد و مجموعه افراد ساکن در ایران را به یک واحد سیاسی تحت یک حکومت مرکزی سوق می‌داد. این نوع ناسیونالیسم، در شکل افراطی آن، بر نوعی از ایرانی بودن ناب تکیه داشت. در واقع رضاشاه ملی‌گرایی را به ایدئولوژی دولتی برای جلب پشتیبانی مردم در امر نوسازی حکومت تبدیل کرد. عناصر اصلی این ایدئولوژی شامل پارسی‌گرایی، شاه‌پرستی، مخالفت با دخالت خارجی، تأکید بر ایجاد هویت ملی ایرانی و سکولار بود.

دولت رضاشاه بعد از افول تدریجی و ناکارآمدی استراتژی بقا ناگزیر به کار بست «سیاست بقا» شد و از برخی مؤلفه‌های مهم سیاست بقا از جمله سرکوب خشونت‌بار، تقابل نیروهای اجتماعی دارای پایگاه قدرت تهدیدزا با یکدیگر برای مواجهه با مخالفان یا رقبای دولت در روند نوسازی بهره گرفت.

روحانیون ایرانی مقیم عراق عموماً با توجه به نیازشان به حمایت سیاسی دولت ایران، با رضاشاه مخالفتی نداشتند (بصیرت‌منش، ۱۳۷۶: ۲۲۸). اما روحانیون شهرهای مذهبی ایران نسبت به برنامه نوسازی موضع اعتراضی داشتند. دولت پهلوی یک سیاست بقای چندوجهی در برابر مخالفت علما اتخاذ کرد. خشونت و سرکوب، از مرسوم‌ترین مؤلفه‌های سیاست بقای پهلوی علیه روحانیت بود. تمرکز دولت بر این سیاست از جمله در سرکوب قیام مسجد گوهرشاد، ضمن این که مردم را وادار به سکوت کرد، به علت وحشی که ایجاد کرده بود مخالفت روحانیت را تضعیف کرد (فوران، ۱۳۷۷: ۳۷۶). دولت رضاشاه همچنین در برابر مخالفت روحانیون، از ابزار فشار «تخریب شخصیتی» مانند واپسگرا نامیدن رهبران دینی در روزنامه‌های دولتی، زندانی و تبعید کردن و خلع لباس برای مهار این رقبای قدرتمند خود بهره گرفت. در مواردی که دولت به هر دلیلی قادر نبود، بحران را در زمان مناسب خاتمه دهد، به «راه‌حل‌های فرسایشی» و «فریب» روی می‌آورد. در موضوع بست نشینی علمای اصفهان در قم در ۱۳۰۶، شاه با مقاومت در برابر خواسته‌های معترضان و با «مذاکرات صوری»، اعتراض‌ها را به وضعیت فرسایشی کشاند و در نهایت در توافق‌هایی که بین هیأت مذاکره‌کننده دولت با حاج آقا نورالله در قم صورت گرفت، دولت بندهای پنجگانه توافق را ظاهراً پذیرفت اما هیچ‌گاه اجرا نکرد. گاهی دولت رضاشاه با تطمیع و تشویق، روحانیون را به همراهی، سکوت و انفعال می‌کشاند. در موضوع منع حجاب یا تغییر لباس برخی علما از جمله شیخ حسین کاشانی جواز کشف حجاب را امضا کرد (بصیرت‌منش، ۱۳۷۶: ۵۰۹).

ایلات و عشایر در دوره پهلوی اول، تحت ریاست سردار اقدس قرار داشتند. در این سال‌ها، پراکندگی و نفوذ جغرافیایی و اجتماعی ایلات ایران بسیار گسترده بود (طلوعی، ۱۳۸۸: ۱۵۲-۱۴۵). در نتیجه عناصر سیاست بقای دولت رضاشاه در مقابل منازعه قبایل و ایلات تنوع و شدت بیشتری داشت؛ دولت از ابتدا تصمیم گرفت با «خلع سلاح»، ترتیبات سنتی سران عشایر و قدرت آن‌ها را در هم بریزد. زیرا این دسته از نیروهای اجتماعی سنتی، همواره مسلح بوده و در بسیاری از تحولات سیاسی نقش تعیین‌کننده‌ای داشتند. دولت تلاش کرد خودمختاری و قدرت عشایر را مهار کند و از احتمال شورش آن‌ها علیه نوسازی بکاهد.

دولت رضاشاه از «اختلافات داخلی رهبران ایلات» به منظور کاهش کنترل اجتماعی آن‌ها بهره‌برداری کرد. از سال ۱۳۰۳ تا ۱۳۰۶ که ارتش در مقابله با اعراب، لرها، بلوچ‌ها و قشقایی‌ها به کمک بختیاری‌ها نیاز داشت، وزارت جنگ و استانداری خراسان را به سردار اسعد بختیاری داد. اما از سال ۱۳۰۶ تا ۱۳۰۸ که نیاز ارتش به همکاری نیروهای بختیاری برطرف شده بود،

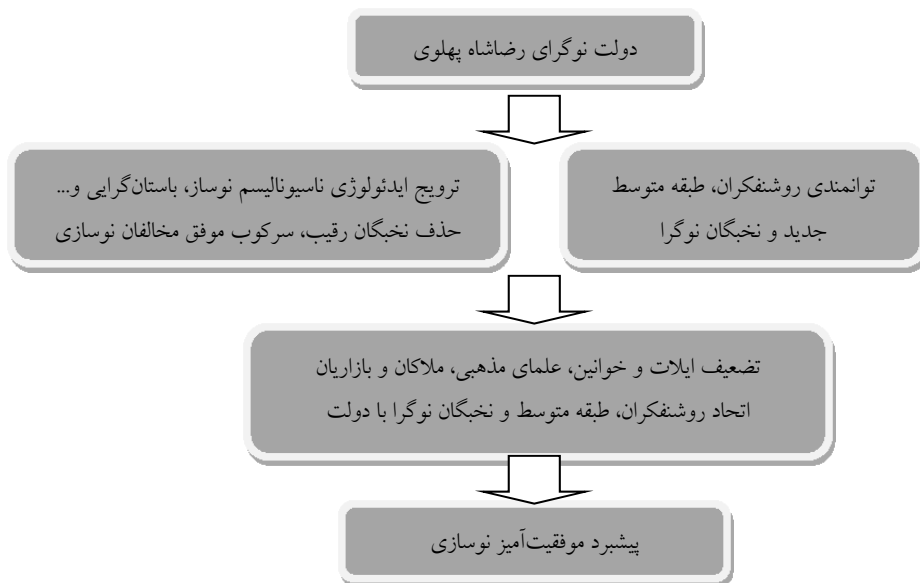
تأثیر رابطه دولت و جامعه بر نوسازی؛ ... (جواد جمالی و وحید سینائی) ۱۷۷

آتش نیمه‌روشن جناح‌های هفت‌لنگ و چهارلنگ را ماهرانه شعله‌ور ساخت (آبراهامیان، ۱۳۸۳: ۱۷۶). دولت همچنین توانست از «سرکوب، تبعید، قتل و اعدام رهبران ایلات و جلب همکاری آن‌ها» به عنوان مهمترین رکن سیاست بقا در مقابل این گروه از مخالفان نوسازی بهره‌بردار؛ در بهمن ۱۳۰۷ صولت‌الدوله قشقایی دستگیر و زندانی شد (رودگرکیا، ۱۳۸۳: ۴۲۰) در بلوچستان، دوست‌محمد خان در بهمن ۱۳۰۷ دستگیر و به تهران تبعید و در دی ۱۳۰۸ تیرباران شد. جمعه‌خان و ایدو خان بلوچ نیز به شیراز تبعید شدند. جهندخان یاراحمدزئی در مشهد زندانی شد و بر اثر شکنجه به قتل رسید. امام قلی‌خان ممسنی از سران لُر، سرتیپ‌خان بویراحمدی و حسین‌خان قشقایی همگی اعدام شدند (رودگرکیا، ۱۳۸۳: ۴۵۱). بخش دیگری از سیاست بقای دولت در قبال ایلات «تطمیع رهبران ایلات» بود. در جریان سرکوب دوست‌محمدخان بلوچ، سرتیپ جهانبنانی توانست با تطمیع برخی سران طوایف بلوچ و وعده امتیازات سیاسی، آن‌ها را از اطراف دوست‌محمدخان دور کند. در پی این اقدام، سران طوایف بلوچ مرزنشین نسبت به دولت مرکزی اطاعت نمودند.

بازاریان، در دوره رضاشاه با توجه به مداخلات دولت در امور اقتصادی، در حاشیه تحولات قرار گرفتند. با این حال این نیروی اجتماعی نقش سستی خود را در راه‌اندازی برخی اعتراض‌ها و همراهی با علمای مذهبی حفظ کرد. دولت پهلوی برای کنترل اجتماعی تجار و بازاریان به ایجاد انحصار و راه‌اندازی کارخانه‌هایی که آن‌ها را تأمین مالی می‌کرد، کنترل و انحصار تجارت خارجی، وضع مالیات‌های سنگین بر درآمدها و کالاهای مصرفی، تمرکز اقتصادی و ایجاد اقتصاد ملی متفاوت و مستقل از اقتصادهای محلی (آبراهامیان، ۱۳۸۳: ۱۸۸) و جایگزینی بانک‌های دولتی به جای صرافی‌های خصوصی مبادرت ورزید.

اشراف و ملاکان تنها نیروی اجتماعی بودند که نه تنها از تغییرات عمیق و نسبتاً سریع دوره رضاشاه مصون ماندند، بلکه در برخی موارد نقش و موقعیت بهتری نیز نصیب آن‌ها شد. در این دوره انسجام و رشد بزرگ مالکی و پیدایش املاک پهناور با مالک غایب رخ داد. به گونه‌ای که خرده مالکی بین پنج تا ۱۵ درصد و بزرگ مالکی بین پنجاه تا هشتاد درصد بود (فوران، ۱۳۷۷: ۳۴۲). سیاست بقای دولت پهلوی به منظور سلب قدرت خانواده‌های اشراف و ملاکان به طرق مختلف اجرا شد؛ وضع قانون ثبت املاک که مقرر می‌کرد املاک هر ناحیه به طور اجباری ثبت و مالک آن مشخص شود، موقعیت مالکان و اربابان را تثبیت نمود (سینائی، ۱۳۹۶: ۱۳۴). بدین طریق دولت به جای مقابله با ملاکان، آن‌ها را با اهرم قانون تحت کنترل و در مواردی تحت فشار قرار داد.

در یک نگاه کلی می‌توان گفت در دوره رضاشاه افزون بر نیروهای اجتماعی حامی نوسازی که به عنوان بازوان دولت نوگرا عمل می‌کردند، دولت توانست تا مدتی با ارائه استراتژی بقای جذاب و سپس با ارائه سیاست بقای کارآمد، نیروهای اجتماعی مخالف نوسازی را تضعیف و مهار کند (شکل ۲) و روند موفقیت‌آمیز نوسازی را جلو برد.

شکل ۲. مدل مفهومی رابطه دولت رضاشاه و نیروهای اجتماعی در روند تحقق نوسازی

۵. دولت امان‌الله خان، نیروهای اجتماعی و نوسازی

مقارن با تلاش‌های رضاشاه برای براندازی قاجار و کسب قدرت در ایران، امیر امان‌الله خان در افغانستان برنامه نوسازی گسترده، پرتنش و بحران‌زایی را تعقیب می‌کرد. برنامه نوسازی وی از سال ۱۲۹۸ تا ۱۳۰۸ (۱۹۱۹/۱۹۲۹ م.)، این ابعاد را شامل می‌شد: تشکیل کابینه یا هیأت وزرا در سال ۱۲۹۸ ش. (۱۹۱۹)، تدوین نخستین قانون اساسی افغانستان در سال ۱۳۰۲ (۱۹۲۳ م) که به موجب آن برای نخستین بار قدرت شاه توسط قانون و موسسات سیاسی مثل هیأت وزرا و شورای دولت محدود و حقوق سیاسی از جمله آزادی بیان و آزادی قلم تأمین می‌شد. نوسازی ساختار مالی (تنظیم بودجه ملی سالانه، سازمان‌دهی سیستم مالیاتی، تعیین افغانی به عنوان واحد پول ملی و...) حذف مالیات کالایی و جایگزینی مالیات نقدی به جای آن، تأسیس صنایع و

تأثیر رابطه دولت و جامعه بر نوسازی؛ ... (جواد جمالی و وحید سینائی) ۱۷۹

کارخانجات مدرن با سرمایه دولت (نوید، ۱۳۸۸: ۱۰۲)، افزایش عایدات سالانه دولت از هشتاد میلیون به ۱۸۰ میلیون افغانی (غبار، ۱۳۹۰: ۷۹۱)، انتشار روزنامه‌های جدید دولتی و خصوصی در ولایات، تأسیس سه مدرسه تحصیلات متوسطه (امانیه، نجات، غازی)، دایر شدن تعداد ۱۴ مدرسه متوسطه و دبیرستان در کابل و مراکز ولایات تا سال ۱۳۰۷ (۱۹۲۸) (ولوالجی، ۱۳۹۱: ۱۰۱). در این دوره، بودجه آموزش و پرورش به پنج میلیون افغانی رسید. تعداد ۳۲۲ باب مدرسه جدید گشوده و دوره ابتدایی نیز اجباری شد به گونه‌ای که تا سال ۱۳۰۶ (۱۹۲۷) تعداد دانش‌آموزان به ۵۱ هزار نفر رسید (رسولی، ۱۳۸۵: ۱۴۴). نظام وظیفه برای کلیه مردان ۲۱ ساله به مدت دو سال برقرار شد که بعدها به سه سال افزایش یافت. امان‌الله با کمک شوروی، نیروی هوایی با ۱۳ هواپیمای جنگی ایجاد کرد و افرادی را برای آموزش خلبانی به روسیه، فرانسه و ایتالیا فرستاد (گریگوریان، ۱۳۸۸: ۳۱۳) اما تمام برنامه‌های مذکور پس از یک دهه با ناکامی مواجه شد. در این دوره، تقریباً تمام تلاش‌های صورت گرفته برای نوسازی در افغانستان با مانع بزرگی به نام اجتماع و نیروهای اجتماعی برخورد کرد. در اثر قدرت چشمگیر نیروهای اجتماعی و سیاسی ضد نوسازی، اندک نیروهای اجتماعی حامی نوسازی نیز قادر به ایفای نقش موثر نبودند. به علت نیرومندی این نیروهای اجتماعی، به ندرت قدرت دولت مرکزی در خارج از پایتخت نافذ بود. در این وضعیت، بیشتر متنفذان قومی، رهبران محلی، علمای دینی، فرماندهان گروه‌های مسلح و حتی مقامات محلی نماینده دولت مرکزی، جزایر پراکنده قدرت را تشکیل می‌دادند. دولت نوگرای امان‌الله در غیاب نیروهای اجتماعی حامی نوسازی و متحد دولت و فقدان سیاست بقای کارآمد، برای مهار نیروهای اجتماعی مخالف نوسازی و تسلط بر آنان با مشکلات و موانع زیادی مواجه بود.

۱.۵ دولت امان‌الله خان به‌مثابه دولت نوگرا

دولت افغانستان با وجود ماهیت قبیله‌ای - پشتونی از قبیله یا طبقه مشخصی نمایندگی نمی‌کرد. به طور تاریخی دولت معلق بر فراز جامعه و نیروهای اجتماعی بود. این دولت، قدرت خودکامه داشت اما فاقد سلطه و نفوذ سراسری بود. جامعه نیز در مقابل چنین دولتی تسلیم نمی‌شد. از این رو، دولت امان‌الله خان علاوه بر این که، فاقد رابطه سازمان‌یافته با طبقات و نیروهای اجتماعی بود، از حمایت نیروهای اجتماعی روشنفکر و طبقه متوسط که دولت رضاشاه در ایران از آن بهره‌مند شده بود، محروم بود. نوع سیاست‌های دولت امان‌الله در قبال طبقات سرمایه‌دار و تجار نیز موجب استقلال نسبی دولت شده بود. اتخاذ سیاست

صنعتی‌سازی با محوریت سرمایه‌گذاری دولتی و کسب انحصار تجارت خارجی، از شکل‌گیری طبقه سرمایه‌دار مستقل جلوگیری می‌کرد.

دولت امان‌الله، با فقدان طیف منسجم نخبگان نوگرا مواجه بود و در غیاب چنین نیروی مؤثری، برنامه‌های نوسازی با محوریت شخص شاه پیگیری می‌شد. دولت وی با وجود انجام برخی اصلاحات اداری و بکارگیری نخبگان در ساختار بوروکراسی، نه تنها فاقد یک دیوانسالاری کارآمد به عنوان یکی از عناصر اصلی دولت توسعه‌گرا بود، بلکه در فساد گسترده نیز گرفتار آمده بود. فقدان دیوانسالاری کارآمد باعث شد امان‌الله کانالی برای ارتباط با مردم نداشته باشد تا در مورد هدف و دامنه نوسازی خود با آن‌ها سخن بگوید. در مجموع، به علت محوریت دولت در روند نوسازی و جدیت شاه و حلقه محدود نخبگان و روشنفکران اطراف وی برای پیگیری نوسازی، دولت امان‌الله را می‌توان یک دولت نوگرا نامید. هرچند که فاقد اغلب ویژگی‌های یک دولت توسعه‌گرا بود. در نتیجه، این دولت در ذات خود دارای نواقص و ضعف‌های ساختاری و کارکردی بود که مانع درونی بزرگی در مسیر نوسازی محسوب می‌شد.

۲.۵ ضعف نیروهای اجتماعی نوگرای متحد دولت

اولین حرکت‌های نوگرایانه در افغانستان در زمان امیرشیرعلی خان (۱۲۵۸-۱۸۷۹/۱۲۴۲-۱۸۶۳) آغاز شد. این حرکت‌ها از طرف حکومت و شخص شاه بود و نیروهای اجتماعی اعم از حامی و مخالف، نقش اثرگذاری در آن نداشتند. پس از آن، در زمان امیرحبیب‌الله خان پدر امان‌الله، این روند با وسعت بیشتری ادامه یافت تا این که با پادشاهی امیر امان‌الله، نوسازی و واکنش‌ها علیه آن به مسأله اصلی حکومتداری تبدیل شد. اما به علت ضعف مفرط نیروهای اجتماعی نوساز و حامی توسعه، دولت امان‌الله از دارا بودن متحدان توانمند اجتماعی حامی نوسازی محروم بود. روشنفکران افغان یک نیروی اجتماعی شکننده و آسیب‌پذیر در حوزه تغییر و نوسازی بودند. متأثر از تحولات بین‌المللی و منطقه‌ای، عناصری از روشنفکران وارد فعالیت سیاسی و نوگرایی شدند اما غالباً به صورت منفرد و نه به شکل یک مجموعه منسجم عمل می‌کردند. محمود طرزی، روشنفکر تحول‌طلب این دوره، قبل از به قدرت رسیدن امان‌الله خان وارد افغانستان شد. «عبدالهادی داوی پریشان» و «عبدالرحمان خان لودین» هم جزو یاران محمود طرزی بودند اما هر دو به اتهامات مختلف به زندان افتادند. تصور این بود که دولت امان‌الله خان پایگاه و مرجع مناسبی برای تحقق اهداف روشنفکران اصلاح‌طلب خواهد شد. روشنفکران غالباً روزنامه‌نگار بودند و از طریق جراید و مجلات افکار اصلاح‌گرا را تبلیغ

تأثیر رابطه دولت و جامعه بر نوسازی؛ ... (جواد جمالی و وحید سینائی) ۱۸۱

می‌کردند اما در جامعه‌ای که بیشتر مردم بی‌سواد و فاقد دسترسی به این منابع بودند، این تلاش‌ها اثر چندانی نداشت.

در این دوره، طبقه متوسط اعم از سنتی یا جدید در افغانستان نقش و قدرتی نداشت. نوسازی امان‌الله عقبه و حامی جدی در بدنه اجتماعی نیافت، زیرا بیش از آن که بر تامین منافع مادی و بهبود رفاه اقتصادی مردم تمرکز کند، دارای ماهیت فکری-فرهنگی بود. گرچه این دولت، بعضی کارگاه‌های جدید و کارخانجات متوسط را احداث کرد اما توسعه اقتصادی اندکی در دوران حاکمیت امان‌الله به وقوع پیوست (گریگوریان، ۱۳۸۸: ۳۱۳). از این رو، طبقه متوسط که معمولاً محصول نوسازی اقتصادی است، شکل نگرفت.

افزون بر ضعیف و کم‌تعداد بودن حامیان دولت امان‌الله، مدافعان نوسازی نیز خیلی زود، از دولت وی ناامید و از آن دور یا رانده شدند. روشنفکران مشروطه‌خواه که با هدف ایجاد بنیان‌های مشروطیت از نوسازی امان‌الله پشتیبانی می‌کردند، بعد از تصویب اولین قانون اساسی در این دوره دریافتند که هم صدراعظم از طرف پادشاه تعیین می‌شود و هم پادشاه مطلقه است. عقب‌نشینی شاه از برنامه‌های نوسازی در اثر فشار مخالفان نیز موجب واگرایی حامیان نوسازی شد. در واقع، طیف متحد دولت در مقایسه با مخالفان نوسازی، نیرویی بسیار محدود و ضعیف محسوب می‌شد.

۳.۵ قدرت‌مندی نیروهای اجتماعی مخالف نوسازی

در حالی که نیروهای اجتماعی همسو و حامی نوسازی در افغانستان بسیار ضعیف بودند، نیروهای اجتماعی مخالف نوسازی، پرنفوذ و قدرتمند بودند. امان‌الله خان در اوج محبوبیت، برنامه نوسازی خود را آغاز کرد اما به سرعت با مخالفت گسترده اجتماعی مواجه شد. مخالفان بسیار قدرتمند، پرشمار و ثابت قدم بودند. علمای مذهبی، خوانین و روسای قبایل، ملاکان بزرگ و در مواردی حتی تجار با ماهیت یا شیوه اجرای نوسازی دولت امان‌الله مخالفت کردند. دولت امان‌الله برای پیشبرد روند نوسازی به ارائه یک ایدئولوژی یا استراتژی جذاب بسیج‌کننده نیاز داشت تا بتواند نیروهای اجتماعی را پیرامون آن بسیج کند. در این راستا، دولت یک روند چند مرحله‌ای در پیش گرفت. در گام نخست، استراتژی بقای امان‌الله بر ملی‌گرایی سلبی ضدبیگانه و ضدانگلیسی با مؤلفه‌های استقلال‌خواهی، استعمارستیزی و کشوردوستی استوار شده بود. علمای بزرگ و توده‌های اجتماعی سنت‌گرا به حمایت از او شتافتند، اما به همان سرعت، ملی‌گرایی ضدانگلیسی دولت امان‌الله شکست خورد. زیرا در این استراتژی از

سویی اقوام و قبایل بسیار قدرتمند بودند و از سوی دیگر، یک ناسیونالیسم هم‌گرا و فراگیر غایب بود.

بعد دیگری از استراتژی بقای دولت برای بسیج نیروهای اجتماعی، «اسلام‌گرایی» و «پان‌اسلامیسم» (حمایت از مبارزان مسلمان هند علیه انگلیس و حمایت از مسلمانان آسیای مرکزی علیه روس‌ها) و بهره‌گیری از نمادها و ارزش‌های مذهبی بود. اما در پی مخالفت روس‌ها با حمایت دولت امان‌الله از مبارزان در آسیای مرکزی و خودداری دولت امان‌الله از کمک به انقلابیون هندی به علت کشف رابطه آن‌ها با شوروی به سرعت پان‌اسلامیسم در افغانستان و منطقه تضعیف شد. بر این اساس، دولت امان‌الله به علت نیاز به روابط دوستانه با دیگر کشورها برای پیشبرد موفق نوسازی در داخل، به ناچار ستون‌های استراتژی بقای خود را که بیشتر بر موضوعات منطقه‌ای و بین‌المللی بنا شده بود، یک به یک تخریب کرد. لذا مجبور شد برای کنترل علما، رهبران قبایل و ملاکان، به سیاست بقا متوسل شود.

روحانیت، علما و مشایخ در افغانستان، دارای نقش و نفوذ تاریخی در بین مردم بوده‌اند. در افغانستان این دوره همانند ایران، بخشی از روحانیون عالی‌رتبه به عنوان قضات دولتی، معلمین مدارس دولتی، مفسرین و مشاورین امور مذهبی در دربار، امامان جماعت، خطبای مساجد مهم پایتخت و ولایات بزرگ در دستگاه دولت استخدام می‌شدند. این موقعیت، نفوذ سیاسی گسترده‌ای به علمای مذهبی شاغل در ساختار دولت می‌داد. در پی ازدیاد نفوذ سیاسی، قدرت اقتصادی علما نیز روز به روز افزون‌تر شد (نوید، ۱۳۸۸: ۱۴-۱۳). ملاهای پایین‌رتبه در مساجد شهرهای کوچک، قریه‌ها یا نواحی دور دست خدمت می‌کردند. این طیف از علما، نفوذ اجتماعی زیادی در بدنه جامعه داشتند. زیرا فعالیت ایشان با زندگی روزمره مردم به هم آمیخته بود؛ جنگ‌های طولانی افغانستان و انگلیس در قرن ۱۹ و ایفای نقش رهبری علما در جهاد باعث شد همبستگی‌شان با سران قبایل بیش از پیش تقویت شود. مشایخ و رهبران تصوف (قادریه (خاندان گیلانی)، نقشبندیه (خاندان مجددی) و...) که در افغانستان به عنوان «پیر» شناخته می‌شوند، رابطه نزدیکی با علمای مذهبی و مردم داشته و از اعتبار و نفوذ چشمگیری در جامعه بهره‌مند بودند.

روابط علمای مذهبی و دولت امان‌الله، در ادوار مختلف این دولت، ترکیبی از همکاری، رقابت و منازعه بود. این روابط در سه سال اول سلطنت، به علت جنگ دولت امان‌الله با نیروهای انگلیسی و اعلام استقلال افغانستان و رضایت و حمایت علما از این سیاست، دوستانه و همکاری‌جویانه بود. مثلاً در شورش سال ۱۳۰۳ ش. در خوست، حمایت چندین رهبر متنفذ

تأثیر رابطه دولت و جامعه بر نوسازی؛ ... (جواد جمالی و وحید سینائی) ۱۸۳

دینی (پاچا صاحب اسلام پور، حاجی ترانگزی، ملاصاحب چکنه پوری و...) از دولت و اعلام جهاد علیه شورشیان، موجب سرازیر شدن قبایل آفریدی، خوگیانی، وزیر، هزاره و مَهَمَند علیه قبایل خوست شد و دولت امان‌الله را نجات داد (نوید، ۱۳۸۸). با سرعت گرفتن نوسازی و بروز تغییرات جدید در رابطه مردم و علما که گاهی نارضایتی علما را در پی داشت، همکاری مذکور به سمت رقابت و حتی تقابل سوق یافت. دولت مرکزی در رقابت با علما تلاش کرد شخصیت آنها را تخریب و موقعیت اجتماعی آنها را تضعیف کند. مثلاً در برخی مواقع، دولت با «ایجاد تقابل بین ملاهای قبیله‌ای و علمای مرکز نشین» برای مهار روحانیون مخالف نوسازی تلاش می‌کرد. در این راستا، در جریان شورش خوست در سال ۱۳۰۳ ش. (۱۹۲۴) در مقالات روزنامه رسمی دولت آمده بود که در مقایسه با علمای پایتخت که متخصص قوانین دینی هستند، «ملاهای خوست از اصل اسلام اطلاع کافی ندارند» (نوید، ۱۳۸۸: ۱۲۶).

رابطه دولت و علمای مذهبی در سال‌های ۱۳۰۳ ش. (۱۹۲۴) و ۱۳۰۷ (۱۹۲۸) وارد منازعه شدید شد. نوسازی آموزش و مداخله دولت در مدارس دینی که قدرت و نفوذ اجتماعی علما را تهدید می‌کرد، مخالفت بیشتر آنها را برانگیخت. علمای مذهبی با نوسازی قضایی نیز مخالف بودند. زیرا ملایان که وظیفه قضاوت را در انحصار داشتند، وضع قانون جزا را به منزله دست‌اندازی بر امتیازات خود و تهدیدی برای مرجعیت و معیشت خود می‌دیدند. لذا تبلیغ علیه آن را آغاز کردند. وضع قانون اساسی و سایر قوانین موضوعه، به عنوان قواعد و مقررات رفتاری جایگزین احکام شرعی و قواعد عرفی، نقطه عطف مخالفت علما و خوانین را تشکیل می‌داد. در سال ۱۳۰۳ ش. (مارس ۱۹۲۴) گروهی از ملاهای شهر خوست، قوانین جدید دولت مرکزی را مخالف شریعت اسلامی اعلام و شورش جدیدی را با حضور قبایل جاجی، مَنگَل، زدران و احمدزی آغاز کردند. شورشیان دچار چنددستگی شده و به دولت تسلیم شدند اما مدتی بعد در سال ۱۳۰۷ ش. (اواسط نوامبر ۱۹۲۸) روحانیون شاه را نقض کننده احکام شرعی دانستند (نوید، ۱۳۸۸: ۲۰۵) و به بهانه مخالفت با ثبت نام برای اخذ شناسنامه، «قیام شینوار» رخ داد. دولت مرکزی برای مقابله با این مخالفت‌ها به سیاست بقا متوسل شد.

سیاست بقای امان‌الله علیه علمای مذهبی شامل ابعاد و عناصر مختلفی بود. با توجه به ضعف دولت مرکزی، همواره «مذاکره و سازش» یکی از رایج‌ترین عناصر سیاست بقای دولت در مقابل مخالفت‌ها بود. در شورش خوست در سال ۱۳۰۳ ش. (۱۹۲۴)، دولت هیأت‌هایی از علمای مشهور را برای مذاکره نزد مخالفان فرستاد تا ملاها را قانع کنند که نوسازی دولتی با قوانین شریعت منافات ندارد. مشغول شدن دولت مرکزی به مذاکرات بی‌نتیجه، فرصت مناسبی

برای این علما فراهم کرد تا با جذب قبایل همجوار به تقویت نیروی خود بپردازند. در جریان شورش قبیله شینوار در سال ۱۳۰۷ (۱۹۲۸)، تأکید بر مفاهیم و مذاکره و عدم استفاده از قوای نظامی باعث شد یک اغتشاش کوچک محلی که در ابتدا با قدرت نظامی مهار شدنی بود، به قیام سراسری قبایل تبدیل و در نهایت منجر به سقوط امان‌الله شود. سیاست‌سازش، در شورش حبیب‌الله کلکانی (بچه سقا) نیز اعمال شد، اما نتیجه معکوس داشت. مذاکره با کلکانی، ناخواسته پیام ضعف و سستی حکومت به وی بود و بر جسارت و فعالیت‌هایش افزود.

در پی ناکارآمدی عناصر سیاست‌بغا، تاکتیک «عقب‌نشینی دولت برای تعدیل ابعاد نوسازی» رخ داد. دولت با عقب‌نشینی‌های مکرر در برابر مخالفت علما و قبایل مبارزه برای بقا را نه به صورت فعال و تهاجمی بلکه به طور منفعل پیگیری می‌کرد. از این رو، به نتایج معکوس دست یافت. به عنوان مثال، در لویه جرگه پغمان در سال ۱۳۰۷ ش. که پایتخت از جانب شرق و شمال در محاصره نیروهای مخالف بود، شاه تمام برنامه‌های نوسازی را کاملاً لغو و قدرت عام و تام وضع قوانین دولتی را به علمای مذهبی تفویض کرد تا رهبران شورشی حاضر به مذاکره با شاه شوند اما توفیقی بدست نیاورد.

در جریان اعمال سیاست‌بغا، دولت امان‌الله گرفتار «ضعف ابزار سرکوب و کنترل» بود. ناتوانی دولت مرکزی در سرکوب نیروهای اجتماعی مخالف نوسازی و شکست اغلب تلاش‌های دولت برای مذاکره با نیروهای مذهبی مخالف، باعث شد بحران به سرعت عمق و گسترش یابد. زیرا دولت فاقد پشتوانه نظامی به عنوان اهرم فشار و ضمانت اجرای مذاکرات بود.

اقوام و قبایل، از سرسخت‌ترین مخالفان نوسازی امان‌الله بودند. ساختار جامعه قبیله‌ای افغانستان به شدت سلسله‌مراتبی و پدرسالارانه است. بزرگ یا رئیس هر شاخه از یک قبیله «خان» نامیده می‌شود. سن، تجربه و اصالت خانوادگی ملاک‌های انتخاب خان است (الفنستون، ۱۳۷۶: ۱۶۵). یکی از مهمترین منابع قواعد و مقررات رفتاری قبایل پشتون، پشتون‌والی است. احکام «پشتون‌والی» شامل اصول کرامت انسانی، انتقام، میهمان‌نوازی، سنت ریش سفیدی و نظام موروثی است (بارفیلد، ۱۳۹۶: ۲۴۸). به‌رغم تأکید مقامات کابل بر نظام متمرکز، بافت قبیله‌ای مرکزگرای جامعه پشتونی به سیستم ملوک‌الطوایفی گرایش دارد. افزون بر این، بسیاری از مردمان روستایی جنوب افغانستان هیچ تصویری از حکومت مرکزی ندارند. قوانین و قواعد رفتاری پرنفوذ «پشتون‌والی» در بین قبایل، ایلات، رهبران مذهبی و ملاکان نیمی از افغانستان که

تأثیر رابطه دولت و جامعه بر نوسازی؛ ... (جواد جمالی و وحید سینائی) ۱۸۵

قلمرو تاریخی قوم پشتون بوده، حاکم است که رقیبی قدرتمند در برابر قوانین و فرامین صادره از سوی دولت مرکزی محسوب می‌شود.

وضع اصولنامه مالیات در سال ۱۳۰۰ش. (۱۹۲۱) که طبق آن باید مالیات به پول نقد پرداخت و تحویل خزانه دولت می‌شد، مخالفت خوانین را برانگیخت. پیش از این، جمع‌آوری مالیات به خان‌ها و حاکمان محلی تفویض شده بود و با تنفیذ قانون جدید، خان‌ها و کارمندان محلی تا حد زیادی از امکان تصاحب قسمتی از این مالیات محروم شدند. تشکیل ارتش مدرن و اجرای قانون خدمت سربازی اجباری و همگانی نیز که مستلزم مداخله مکرر دولت مرکزی برای فراخوان افراد قبیله برای خدمت سربازی بود، نارضایتی خوانین را دوچندان کرد (بارفیلد، ۱۳۹۶: ۲۴۷).

دولت امان‌الله گرچه همانند دولت رضاشاه در ایران در برابر مخالفت قبایل علیه نوسازی سیاست بقای چندوجهی اتخاذ کرد اما بر خلاف دولت رضاشاه که مجهز به ارتش و تسلیحات نسبتاً جدید بود و توانست ایلات را کنترل کند، امان‌الله همواره در برابر قدرت قبایل ناکام ماند. دولت امان‌الله در برخی موارد نیز به همکاری با قبایل روی می‌آورد و به «استفاده از قدرت قبایل همسو با دولت علیه قبایل شورشی» متوسل می‌شد. مثلاً در جریان شورش سال ۱۳۰۳ش. در خوست، دولت مرکزی از دشمنی دیرینه هزاره‌ها و وزیریه‌ها با غلجایی‌ها برای سدکردن راه شورشیان بهره برد. این سیاست در آن مقطع دولت امان‌الله را از سقوط حتمی نجات داد (نوبد، ۱۳۸۸). در جریان شورش قبیله شینوار علیه دولت در سال ۱۳۰۷ نیز از قبایل صافی جلال‌آباد علیه شورشیان کمک گرفته شد.

«مذاکره با قبایل به منظور خرید زمان» یکی دیگر از رایج‌ترین ابعاد سیاست بقای دولت در مواقع منازعه بود. در جریان شورش قبایل منگل، احمدزئی، جاجی و سلیمان خیل در سال ۱۳۰۳ش. در جنوب و شرق افغانستان، ابتدا دولت مرکزی به منظور خرید زمان برای کنترل شورش، از راه مصالحه و گفتگو وارد عمل شد و فضل عمر مجددی را برای اقناع شورشیان قبایل به خوست فرستاد اما نه تنها نماینده دولت مأموریت خود را به درستی انجام نداد، بلکه خودش نیز آن‌ها را بیشتر علیه دولت ترغیب کرد و به هند پناهنده شد (فرهنگ، ۱۳۷۴: ۵۲۵). در شورش مذکور، گزینه بعدی دولت، اعزام ارتش و توسل به سیاست بقای «خسونت و سرکوب» بود اما نادرخان، وزیر جنگ، از فرماندهی ارتش علیه شورشیان خودداری کرد و استعفا داد. او می‌خواست با دادن امتیاز با قبایل صلح کند اما دولت مرکزی حاضر نبود بر سر اعمال نفوذ و کنترل اجتماعی مصالحه کند و در یک کشور دو قانون جاری باشد. در بیشتر

موارد، تسلیم پلیس و ارتش، فریب ماموران دولتی توسط رهبران قبایل، همراهی نمایندگان دولت با قبایل شورشی موجبات ناکامی سیاست بقا را فراهم می‌آورد.

«تطمیع و اعطای مشوق‌های مالی به قبایل متخاصم» یکی دیگر از ابعاد بسیار رایج سیاست بقای دولت امان‌الله خان در ارتباط با قبایل مخالف نوسازی بود. از مهمترین تاکتیک‌های سیاست بقا بویژه در دولت‌های ضعیف، بهره‌گیری از منابع مالی دولت برای اعطای امتیازات مالی و اقتصادی به مخالفان سیاست‌های دولت در قلمرو نیروهای اجتماعی است. در افغانستان که فساد مالی یک معضل تاریخی و ریشه‌دار است، دولت‌ها در بسیاری مواقع از این سیاست استفاده کرده‌اند. در سال ۱۳۰۷ ش. امان‌الله خان والی علی‌احمد را به جلال‌آباد فرستاد تا با قبایل مصالحه کند. اما وی در آنجا بدون ورود مستقیم به مذاکره با قبایل، با همکاری برخی حامیان دولت، با دادن رشوه به قبایل مُهمند آتش‌بس برقرار کرد (استیوارت، ۱۳۸۵: ۲۱۶).

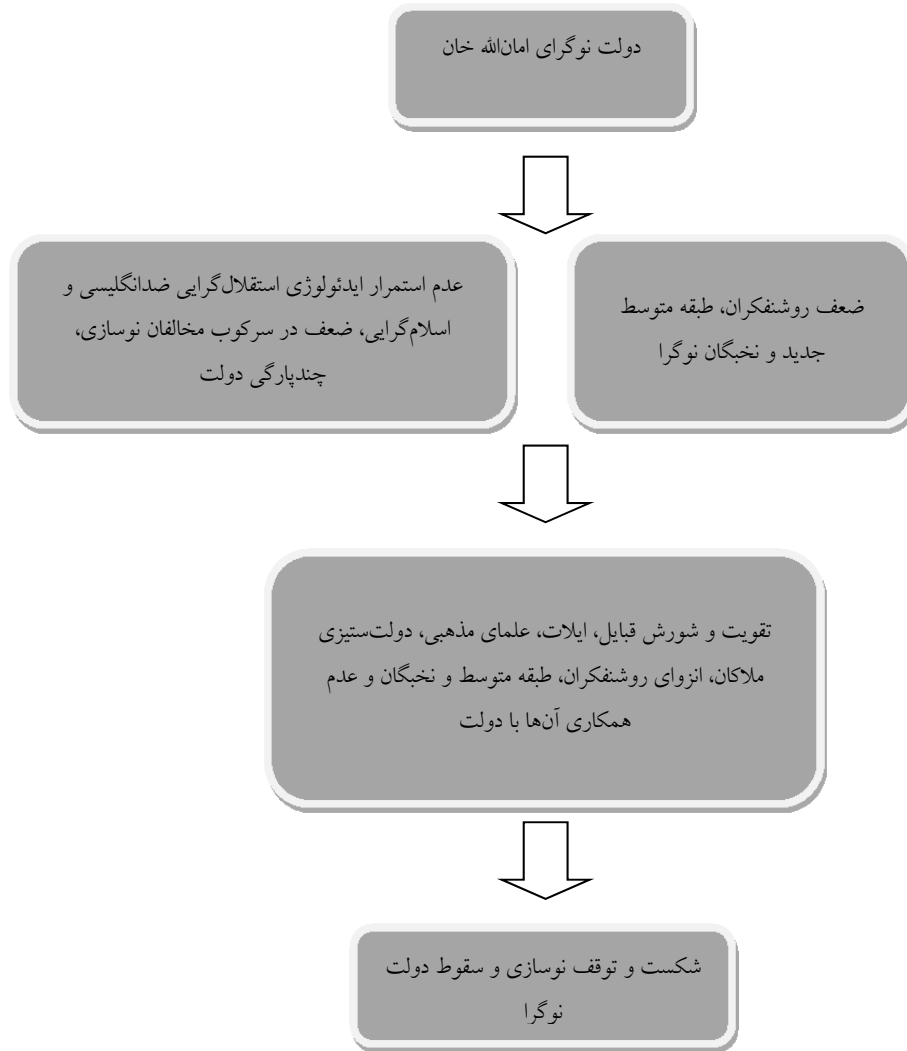
مالکان زمین‌دار، در بافت کاملاً روستایی - کشاورزی این دوره، یک نیروی اجتماعی نسبتاً آرام و حاشیه‌ای بودند. بزرگ مالکی، یک نیروی اجتماعی واجد کنشگری مستقل نبود. بزرگ مالکان که اغلب سران و رهبران قبایل بودند، از منظر قبیله‌ای به تحولات ورود می‌کردند. زمین‌داران کوچکی در این دوره بودند که خود را نیازمند حمایت دولت مرکزی می‌دانستند و دولت نیز در منازعات خود با مناطق پیرامون از توان این روستائیان بهره می‌گرفت (بارفیلد، ۱۳۹۶: ۲۲۵). از آنجا که ابعاد نوسازی امان‌الله عمدتاً شهری بود و نه روستایی، برنامه‌هایی که ملاکان و دهقانان را درگیر روند نوسازی سازد، طرح و اجرا نشد.

علاوه بر مقابله با نیروهای قدرتمند توسعه‌ستیز در درون جامعه، به تعبیر میگدال گاهی برخی دولت‌ها در ساختار خود با برخی نهادها، مقامات و عناصر دولتی که قدرت بسیج‌کنندگی بالا دارند به رقابت پرداخته و آن‌ها را از بین می‌برند و به این ترتیب ناخواسته به تضعیف توان و نفوذ خود می‌پردازند. امان‌الله خان بعد از سرکوب شورش ۱۳۰۳ ش.، فرماندهان مؤثر در این پیروزی را تحقیر یا تضعیف کرد. «محمدنادرخان، فرمانده ارتش و برادرانش برکنار شدند. ژنرال ناصری زندانی شد. دیگر افسران نیز از مرکز رانده شدند» (مجددی، ۱۳۸۷: ۴۰۰).

در مجموع، ضعف‌های ساختاری که دولت امان‌الله خان را با چالش مواجه ساخت و تصویر یک «دولت ضعیف» را برای مخالفان توسعه به نمایش گذاشت، «موجب تشویق و تقویت مخالفان در داخل کشور و تأسیس هسته‌های مخالفان در خارج از کشور (حضرت نورالمشایخ در هند و گروه هاشم‌خان و شاه ولی خان) شد (فرهنگ، ۱۳۷۴: ۵۲۶). سرانجام در بحبوحه نزاع دولت و نیروهای اجتماعی مخالف نوسازی و گسترش تنش‌ها و رقابت‌های

تأثیر رابطه دولت و جامعه بر نوسازی؛ ... (جواد جمالی و وحید سینائی) ۱۸۷

درون‌دولتی، ضربه نهایی را با حمایت رهبران قدرتمند مذهبی و قومی حبیب‌الله گلکانی در سال ۱۳۰۸ ش. (۱۹۲۹) بر پیکره سلطنت امان‌الله وارد کرد. او با حمله به کابل قدرت را به چنگ آورد و نوسازی را به طور کامل متوقف ساخت.

شکل ۳. مدل مفهومی رابطه دولت امان‌الله خان و نیروهای اجتماعی در روند پیشبرد نوسازی

۶. نتیجه گیری

«ساختار تاریخی اجتماعی و سیاسی» ایران و افغانستان همواره خود را بر تحولات این جوامع تحمیل کرده و آن‌ها را دچار پیچیدگی و تنوع ساخته است. این دو کشور به‌رغم شروع همزمان تجربه سازمان یافته نوسازی و سابقه تاریخی مشترک که در بخش زیادی از تاریخ سیاسی خود سرنویشت مشابهی داشته‌اند و امروزه نیز شباهت فرهنگی، سیاسی و اجتماعی دارند، اما با دو وضعیت متفاوت در روند نوسازی مواجه شده‌اند.

در روند نوسازی در دوره رضاشاه و امان‌الله خان، برخلاف ایران که ساختارهای قدرتمند دولتی در کنار نیروهای اجتماعی همسو اجازه داد با اتخاذ استراتژی و سیاست بقای موفق، تغییرات اجتماعی به وجود آیند، در افغانستان جامعه شبکه‌ای قدرتمند و ضعف ابزارهای دولت در کنترل جامعه در غیاب نیروهای اجتماعی متحد دولت، چنین توانی را از دولت مرکزی گرفت. دولت رضاشاه توانست از طریق تشکیل ارتش مدرن، نهادهای بوروکراتیک و اعمال زور، سیاست بقای کارآمد را در برابر مخالفان نوسازی اعمال کند و با کمک متحدان اجتماعی اش روند نوسازی را به پیش برد. حامیان نوسازی (روشنفکران، نخبگان ابزاری و طبقه متوسط جدید) پایگاه اجتماعی قدرتمندی برای دولت نوگرا و در زمره کارگزاران اصلی نوسازی بودند.

در افغانستان، امان‌الله خان در سال‌های نخست نوسازی با اتکا به استقلال‌طلبی ضد انگلیسی، پان‌اسلامیسم و اسلام‌گرایی به عنوان استراتژی بقا تلاش کرد بسیج اجتماعی در حمایت از نوسازی ایجاد کند اما به‌رغم موفقیت‌های اولیه، به زودی با مخالفت گسترده علمای مذهبی، خوانین قبایل و ملاکان قومی مواجه شد. استراتژی بقا به علت تغییر شرایط و ناتوانی دولت در بازتولید و استمرار آن، کارکرد خود را از دست داد و دولت به «سیاست بقا» رو می‌آورد و انواع مختلفی از روش‌ها از جمله مذاکره، سازش، تفرقه‌افکنی، تطمیع، تغییر مقامات و سرکوب و خشونت را استفاده کرد. اما هم در زمان اجرا و هم در روند کلی تحولات با ناکامی و شکست مواجه شد. دولت امان‌الله به علت ضعف نظامی در برابر شورش‌ها عقب‌نشینی می‌کرد. لذا مجبور بود برای از بین بردن مقاومت‌ها، از روش‌های مذاکره، تفرقه‌اندازی، سازش‌های ناپایدار با بزرگان محلی و تطمیع نظیر معافیت‌های مالیاتی، اعطای پاداش و قراردادهای و سایر ابزار تشویقی، تنبیهی و نمادین بهره گیرد اما آن‌ها نیز اثر محدود و کوتاه مدتی داشتند. بر این اساس، دولت امان‌الله که از همراهی نیروهای اجتماعی قدرتمند حامی و کارگزار توسعه محروم و در اعمال کنترل اجتماعی و اتخاذ استراتژی و سیاست بقای

تأثیر رابطه دولت و جامعه بر نوسازی؛ ... (جواد جمالی و وحید سینائی) ۱۸۹

کارآمد در برابر اجتماع تارمانند و قوی افغانستان ناتوان بود، نتوانست مخالفت نیروهای اجتماعی را کنترل کند و در پیشبرد نوسازی ناکام ماند.

بر اساس نتایج حاصل از این مطالعه مقایسه‌ای (مندرج در جدول ۱) می‌توان گفت؛ اراده، خواست و قدرت دولت نوگرا به تنهایی، به گونه‌ای که همکاری یا مخالفت نیروهای اجتماعی را نادیده بگیرد یا به آن اهمیت ندهد، لزوماً موجب موفقیت نوسازی نمی‌شود. به عبارت دیگر، از منظر رابطه‌ی دولت-جامعه، هر چند وجود یک دولت نوگرا و مهار و کنترل نیروهای اجتماعی مخالف نوسازی، «شرط لازم» برای پیشبرد برنامه‌های نوسازی است اما وجود نیروهای اجتماعی نوگرا و هم‌پیمانی آن‌ها با دولت، «شرط کافی» برای تحقق نوسازی محسوب می‌شود.

جدول ۱. تفاوت‌های نوسازی رضاشاه و امان‌الله در ایران و افغانستان

ردیف	محورها	تفاوت‌ها	
		افغانستان	ایران
۱	نیروهای اجتماعی حامی نوسازی	۱. ضعف و فقدان روشنفکران، نخبگان و طبقه متوسط منسجم و سازمان یافته برای حمایت از برنامه نوسازی دولت	۱. حمایت قدرتمندانه روشنفکران، نخبگان و طبقه متوسط منسجم و سازمان یافته از برنامه نوسازی دولت پهلوی
۲	نیروهای اجتماعی مخالف نوسازی	۱. شکست دولت در برابر نیروهای اجتماعی مخالف نوسازی در افغانستان ۲. ترکیب قدرت رهبران قومی-قبیله‌ای و علمای مذهبی مخالف نوسازی در افغانستان	۱. مهار نیروهای اجتماعی مخالف نوسازی در ایران از سوی دولت ۲. واگرایی و تفکیک قدرت رهبران قبیله‌ای و علمای مذهبی مخالف نوسازی در ایران

پی‌نوشت‌ها

۱. منظور از جامعه مدنی، شبکه‌ی گروه‌ها و صاحبان منافع خصوصی سازمان یافته است که «از سطح خانواده بالاتر و از سطح دولت پایین‌ترند».

۲. این انجمن که ابتدا «جرگه دانشوری» نام داشت، توسط روشنفکران و نخبگانی چون سعید نفیسی، عباس اقبال، ملک‌الشعرا بهار، احمد مقبل، علی اصغر شریف، رشید یاسمی، ابوتراب شریف، عبدالله دیده‌بان، سیدرضا هنری و... تأسیس شد.

کتابنامه

- آبراهامیان، یرواند، (۱۳۸۳)، *ایران بین دو انقلاب: درآمدی بر جامعه‌شناسی سیاسی ایران معاصر*، ترجمه: احمد گل محمدی، محمد ابراهیم فتاحی، تهران: نی، چاپ نهم.
- آلفنستون، مونت استوارت، (۱۳۷۶)، *افغانان؛ جای، فرهنگ و نژاد*، ترجمه: محمد آصف فکرت، مشهد: آستان قدس رضوی.
- استیوارت، ریه تالی، (۱۳۸۵)، *جرقه‌های آتش در افغانستان*، ترجمه: یارمحمد کوهسار کابلی، کابل: شعوب مطبوعه.
- بارفیلد، تامس جفرسون، (۱۳۹۶)، *تاریخ فرهنگی، سیاسی افغانستان*، ترجمه: عبدالله محمدی، تهران: عرفان.
- بصیرت منش، حمید، (۱۳۷۶)، *علما و رژیم رضاشاه (نظری به عملکرد سیاسی - فرهنگی روحانیون در سال‌های ۱۳۰۵ تا ۱۳۲۰)*، تهران: عروج.
- بیل، جیمز آلن، (۱۳۸۷)، *سیاست در ایران؛ گروه‌ها، طبقات و نوسازی*، ترجمه: علی مرشدیزاد، تهران: اختران.
- حاجی جعفری، محمدرضا و مجید موسعلی، (۱۳۹۶)، «بازخوانی رویکرد توسعه حاکم بر کشور در دوره پهلوی اول»، دومین کنگره بین‌المللی علوم انسانی، تهران: مرکز توانمندسازی مهارت‌های فرهنگی و اجتماعی جامعه.
- حبیبی، حبیب‌الرحمان، (۱۳۹۳)، «افغانستان و ایران در عرصه نوسازی با مطالعه مقایسه‌ای دو کشور در دوره امان‌الله خان و رضا شاه (۱۳۲۰-۱۲۹۸ ش)»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، گروه تاریخ، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه اصفهان.
- رحمانی‌یزدری، علی، (۱۳۸۶)، *علل عقب‌ماندگی افغانستان و راه‌های بیرون رفت*، قم: میراث ماندگار.
- رسولی، یاسین، (۱۳۸۵)، *پاسخ سنت به سکولاریسم در افغانستان*، تهران: عرفان.
- رودگر کیا، ایرج، (۱۳۹۳)، *ایران از کودتای سوم اسفند ۱۲۹۹ تا سقوط رضاشاه*، تهران: پردیس دانش سردارآبادی، خلیل‌الله، (۱۳۷۸)، *موانع تحقق توسعه سیاسی در دوره سلطنت رضا شاه (۱۳۲۰-۱۳۰۴)*، تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
- سمیعی اصفهانی، علیرضا، (۱۳۸۷)، «جامعه‌ی قدرتمند، دولت ضعیف؛ تبیین جامعه‌شناختی مناسبات دولت-جامعه در ایران عصر قاجار»، سیاست، دوره ۳۸، شماره ۳، پاییز، صفحات ۱۴۳-۱۱۷.
- سوداگر، محمدرضا، (۱۳۶۹)، *رشد روابط سرمایه‌داری در ایران؛ مرحله گسترش: ۱۳۴۲-۵۷*، تهران: شعله اندیشه.
- سیاسی، علی‌اکبر، (۱۳۹۳)، *یک زندگی سیاسی: خاطرات دکتر علی‌اکبر سیاسی*، تهران: ثالث.
- سینایی، وحید، (۱۳۹۶)، *دولت مطلقه، نظامیان و سیاست در ایران، از ۱۲۹۹ تا ۱۳۵۷*، مشهد: دانشگاه فردوسی.

تأثیر رابطه دولت و جامعه بر نوسازی؛ ... (جواد جمالی و وحید سینائی) ۱۹۱

طلوعی، محمود، (۱۳۸۸)، *از تزار تا شاه؛ زندگی‌نامه و خاطرات سپهبد امان‌الله جهان‌بانی*، تهران: علم.
عارفی، محمداکرم، (۱۳۹۳)، *توسعه سیاسی در افغانستان؛ موانع و چالش‌ها*، کابل: مرکز مطالعات استراتژیک وزارت امور خارجه افغانستان.

عباسی، ابراهیم، (۱۳۸۳)، *دولت پهلوی و توسعه اقتصادی*، تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.

غبار، میرغلام‌محمد، (۱۳۹۰)، *افغانستان در مسیر تاریخ*، تهران: عرفان. جلد ۲.

غنی‌نژاد، موسی، (۱۳۷۷)، *تجددطلبی و توسعه در ایران معاصر*، تهران: مرکز.

فرهنگ، میرمحمد صدیق، (۱۳۷۴)، *افغانستان در ۵ قرن اخیر*، قم: وفایی، جلد ۲.

فرمانفرمائیان، خداداد، (۱۳۸۲)، *توسعه در ایران (۱۳۵۷ - ۱۳۲۰)*؛ خاطرات خداداد فرمانفرمائیان، عبدالمجید مجیدی و منوچهر گودرزی، تهران: گام نو، چاپ دوم.

فوران، جان، (۱۳۷۷)، *مقاومت شکننده؛ تاریخ تحولات اجتماعی ایران*، ترجمه: احمد تدین، تهران: موسسه خدمات فرهنگی رسا.

فلاح‌زاده، سیدحسین، (۱۳۹۰)، *رضاخان و توسعه ایران*، تهران: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

قلفی، محمدوحید، (۱۳۷۹)، *مجلس و نوسازی در ایران*، تهران: نی.

کاتوزیان، محمدعلی (همايون)، (۱۳۷۴)، *اقتصاد سیاسی ایران از مشروطیت تا پایان سلسله پهلوی*، ترجمه: محمدرضا نفیسی و کامبیز عزیزی، تهران: نشر مرکز، چاپ چهارم.

گریگوریان، وارتان، (۱۳۸۸)، *ظهور افغانستان نوین*، ترجمه: علی عالمی کرمانی، تهران: عرفان.

مجددی، عبدالحق، (۱۳۸۷)، *حقیقت‌التواریخ؛ از امیر کبیر تا رهبر کبیر*، ترجمه: ابومسعود فاروقی، کابل: میوند.

لفت‌ویج، آدریان، (۱۳۸۵)، *دولت‌های توسعه‌گرا: «پیرامون اهمیت سیاست در توسعه»*، ترجمه: جواد افشارکهن، مشهد: مرنديز.

مک‌دانیل، تیم، (۱۳۸۸)، *خودکامگی، نوسازی و انقلاب در روسیه و ایران*، ترجمه: پرویز دلیرپور، تهران: سبزان.

میگدال، جونل، (۱۳۹۵)، *دولت در جامعه*، ترجمه: محمدتقی دلفروز، تهران: کویر.

مور، برینگتون، (۱۳۸۲)، *ریشه‌های اجتماعی دیکتاتوری و توسعه*، ترجمه: یوسف نراقی، تهران: فرزانه روز.

منصور، عبدالحفیظ، (۱۳۹۲)، *موانع توسعه‌ی سیاسی در افغانستان*، کابل: سعید.

نوید، سنزل، (۱۳۸۸)، *افغانستان در عهد امانیه*، ترجمه: محمدنعیم مجددی، هرات: احراری.

ولوالجی، اسدالله، (۱۳۹۱)، *پیشینه طرز حکومت، اداره و انتخابات در افغانستان*، کابل: بی‌نا.

هالیدی، فرد، (۱۳۵۸)، *دیکتاتوری و توسعه سرمایه‌داری در ایران*، ترجمه: فضل‌الله نیک‌آیین، تهران: امیر کبیر.

۱۹۲ تحقیقات تاریخ اقتصادی ایران، سال ۱۳، شماره ۲، پاییز و زمستان ۱۴۰۳

هزاره، کاظم، (۱۳۸۸)، «بررسی تطبیقی فرایند مدرنیزاسیون در ایران و افغانستان از آغاز تا ۱۹۷۹ با تأکید بر موضع‌گیری علما»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، گروه تاریخ، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه جامعه المصطفی العالمیه.

Banani, Amin, (1961), *The modernization of Iran 1921- 41*, Stanford university press.

Cronin, Stephanie (Eds.), (2007), *The Making of Modern Iran: State and Society Under Riza Shah, 1921-1941*, New york: Routledge.

Emadi, Hafizullah, (2010), *Dynamics of Political Development in Afghanistan: The British, Russian, and American Invasions*, Palgrave Macmillan.

Emadi, Hafizullah, (2002), *Politics of development and women in Afghanistan*, The Royal Book Company.

Ghods, M. Reza, (1991), *Government and society in Iran, 1926-34*, Middle Eastern Studies, 27:2, 219-230,

Johnson, C. (1982), *MITland the Japanese Miracle*, Stanford: Stanford University press.

Migdal, Joel S., (1988), *Strong Societies and Weak States: State-Society Relations and State Capabilities in the Third World*, Princeton, Princeton university press.

Raja, M. Waseem, (2011), *Modernization, Regression and Resistance: Amir Amanullah Khan's Afghanistan*, LAP LAMBERT Academic Publishing.

Taraki, Sameuddin, (1957), *The Economic Development of Afghanistan Since 1932*, Illinois: University of Illinois at Urbana-Champaign.

Trani, Jean-François, (2011), *Development Efforts in Afghanistan: Is There a Will and a Way? : the Case of Disability and Vulnerability*, L'Harmattan.